

ÉRZELEM, TÖREKVÉS, AKARAT.

I. AZ ÖSZTÖNÉLET LÉLEKTANÁRÓL.

Az ösztönös, irracionális törekvésben és emocionális életben olvasható az embersorsnak benső törvénye. A mai lélektan szemlélete szerint ösztön, érzelem, törekvés és akaras összefüggő, folyamatos szerveződés, amely több rétegben épül egymás fölé, az élettani szférától a lelki folyamatokon át a társadalmi és szellemi jelenségekig. A törekvés a lelki főfunkció, szinte maga a lelki élet, és vele összeforrva két önálló, másra vissza nem vezethető lelki funkció található: az érzelem és az akarat. Fejlődési rendben legkorábbi és legalapvetőbb a törekvés szempontjából az ösztönélet.

Valamennyi régebbi és újabb ösztönelmélet vagy az életani cél és értelem alapján magyarázza az ösztönt (*Bühler*), vagy a magatartást veszi figyelembe (az amerikaiak: *Thorndike*, *Morgan*), vagy végül az ösztön élményéhez, az önmegfigyeléshez, a tudatban közvetlenül adotthoz tartja magát. Utóbbi irány ismét lehet az ösztön intellektualisztikus magyarázata, amely az ösztön értelemelőtti megismerés-funkcióját veszi észre (ide tartoztak már a sztoikusok, ide sorolható a modern *Bergson* is), lehet továbbá az ösztön affektív-emocionalisztikus értelmezése (*McDougall*), lehet végül voluntarisztikus, vagyis az ösztön törekvés- és cselekvésjellegének kiemelője.

Mi az ösztön? Az ösztön valami oly magatartásmód az élőlényeknél, amely öröklötten használatra kész adomány, mégpedig rendszerint határozott élethelyzetekre szabva és egyszerű, ugyancsak meghatározott inger által kiválthatóan és csak ilyenkor zavartalanul működve, ugyanazon faj példányainál egyforma lefolyással.

Az ösztön abban különbözik a merő reflexmozgástól, hogy benne bizonyos megismerésszerű mozzanat is található, továbbá,

hogy törekvésekre indít, végül pedig, hogy az ösztönselekvések közvetlenül kedélyhullámzásokból, emóciókból erednek. Így az ösztön intellektualisztikus, emocionalisztikus és voluntarisztikus elméletei egymást nem zárják ki, hanem mindegyikben van találó megállapítás, sőt összhangban állnak bizonyos fokig az ösztönnek biológiai célszerűségét és lélektani helyzetekre felelő magatartásjellegét hangsúlyozó elméletekkel is. Ezek az ösztönmagyarázó lélektani irányzatok és elméletek egymást, kölcsönösen egészséges határok közé is szorítják. Az intellektualisztikus felfogásnak ph határa az a tényállás, hogy az ösztönműködés minden célszerűsége és „értelmessége” mellett sem magyarázható meg logikai alapon, mert nem észszerű, hanem irracionális működés. *Freud* is félreismeri az ösztönélet valódi természetét, amikor annak szükségleteiben teljesen észszerű, a logikai következtetés formáiban kifejezhető lefolyást tulajdonít. Az ösztön lefolyása nem logikus. A tehetetlen dühkitörés pl. pót-cselekvés, ami embernél-állatnál egyaránt logikátlan és célszerűtlen, mert többet árt, mint használ. „Ahol a harag vet, ott a megbánás arat”, – mondja ezért *Manzoni*.

Az életben való boldogulás épp ezért nem annyira intellektuális képességeinktől, mint inkább ösztöneinknek és az őket jellemző ösztönös érzületeknek sorsjavító vagy sorsrontó természetétől függ.

Szerencsétlen ösztönadottságok Szondi „önsorsrontó”-jának típusához vezetnek. Vannak emberek, akiket a saját érzületük tesz tönkre, akik öntudatlanul is mindent felhasználnak személyiségük üldözésére és tönkretételére, noha különben esetleg külsőleg megnyerők és szellemi adományokkal megáldottak is. Azt sem mondhatjuk róluk, hogy önzetlenek volnának: lehetnek követelő, szenvedélyes és az élet javaira éhes természetek is. Ezeknek az embereknek azonban semmi sem sikerül egészen az életben, mert a saját benső állásfoglalásaik és ösztönös érzületeikből következő előítéleteik életképtelenné és szerencsétlenné teszik őket.

Az ösztönnek ebből a sorsdöntő jelentőségéből következik, hogy átszövi a lekiélet egészét. Minden ösztönselekvésben benne van az egész ember vagy állat, lelki tevékenységének, érzelmeinek, megismeréseinek és akarásának ténykedésével együtt

A magyar nyelvben nincs külön szó annak a kétféle jelenségnek a megkülönböztetésére, amelyek közül egyik a kész, merev, kifejlődött ösztönmechanizmust, (németül: *Instinkt*), másik a ki nem alakult, befolyásolható ösztönműködést (*Trieb*) képviseli. Az utóbbi tehát alkalmas arra, hogy a gondolkodás, érzelem és akarás befolyásolja, átszövögesse. A fejlődés menete az, hogy először reflexmozgások jelentkeznek, ezekből rendeződik az ösztönselekvésnek viszonylag tiszta, merev, meghatározott lefolyású alakja, ami végül összeolvadhat az akaratral, rendszerint *szokáscselekményé*. Így fejlődik ki a gyermekkorban a fejtartásnak, az ülésnek, az állás és járás megtanulásának stb. szokása, az utánzás és a játék. Ösztön és akarat e vegyülése az alapja tehát minden mozgásos ügyesség *megtanulásának*. Minél magasabbra hágnak fel a fejlődés során az állatok világában, annál inkább tapasztalható, hogy az a csodálatos és nagyszámú ösztön, amely az alacsonyrendű állatoknál egészen meghatározott és tiszta lefolyású (Instinkt), a tanult szokáscselekményekkel szemben háttérbe szorul. Használatra kész, tiszta és határozott ösztönökben a legszegényebb az ember.

A mondottakból az a körülmény is nyilvánvaló, hogy az ösztönselekvés a merő reflex-mozgással szemben jelentős többletet mutat fel, és előbbire vissza nem vezethető. Ha a reflexmozgásokat az ösztönmegnyilatkozások esetleg fel is használják és működtetik a saját körükben – ami azonban egyelőre szintén kétséges, nincs bebizonyítva -, akkor is úgy áll a dolog, hogy ugyanaz az ösztön különféle reflexmozgással élhet, és megfordítva, ugyanazt a reflexmozgást különböző ösztönök is felhasználhatják. Ösztön és reflex tehát egymással szemben legalább is variabilis tényezők.

Jellemző az ösztönökre, hogy jelentkezésük időszaki. Így pl a nemi ösztön, az étvágy, az utódok gondozásának szükséglete élettani okoktól függően periodikusan mutatkozik. Az ösztönselekvés továbbá szakaszos lefolyású, amelyet, ha külső esemény megzavar, az állat rítus-szerű következetességgel folytat, illetőleg előlről kezd. Hasonló tapasztalható a kisgyermeknél is, aki gyakran fáradhatatlan türelemmel kezdi valamely megakadt tevékenységét újra meg újra előlről. Az ösztönselekvésnek ez a *Fabre*-tól kiemelt merevsége bizonyos fokig plasztici-

tásnak is ad helyet, pl. a madár alkalmazkodik fészkének építéskor a rendelkezésre álló anyaghoz. Alighanem veleszületett érzéki és mozgásos minták vezetnek le az ösztöncselekményeket, amelyek működési kényszerből jönnek létre. Az ösztöncselekmények célja tehát egy képnek megvalósítása, így szövi pl. a pók imaginárius minta szerint hálóját. A cselekvést egyfelől belső ingeranyagokkal hormonális folyamatok vezérlik, másfelől – amint Lorenz kidolgozta – a külső jelvezérlés irányítja. Utóbira példa a méhek, hangyák stb. „beszéde”, amint csápmögga-tással stb. jelt adnak egymásnak, hogy hol a bőséges zsákmány, merre szükséges a segítség. A nyájállatok adott jelre (kiáltás) együtt menekülnek.

Az ösztön további sajátossága, hogy a fokozódó szükséggel csökken az igény, a válogatás, a kielégítés módjaiban és tárgyai-ban. „Legjobb szákács az éhség.” – Az ösztöncél eléréséről ne-héz lemondani, még akkor is, ha nem észszerű, és így a követ-kezmény megbánásra vezethet. A lélekelemzés csakúgy, Mint a régi vallásos irodalom, köteteket ír ösztön és ész, ösztön és aka-rat harcáról. Az ösztöncél átalakulására érdekes példát hoz *Wundt*, ősi szokások babonás gyökerét kutatva.

Az ösztönöknek szokás és intellektus útján való módósu-lási képessége bizonyos határon túl terméketlenné teszi azt a tö-rekvést, hogy meghatározott elemi ösztönöket találjunk, ezeket pontosan körülírjuk és számukat megállapítsuk. Az ilyen törek-vések végül is – *ad absurdum* – nem elégedtek meg 13 „végső” ösztön felvételével (Mc. Dougall), sem 40 ösztönével (Thorn-dike), hanem az emberi ösztönök százairól, sőt ezreiről be-szélnek. Az e ponton adódó nehézségek természetesen nem intézhetőek el olymódon, hogy ezer ösztön helyett egyet vagy egy párat veszünk fel, és ezeknek átfogó elnevezéseket adunk. Ma vannak az ösztönlélektannak monistái, akik a *Bérgöon-i* „életlendület”-re (*élan vital*) esküsznek, vagy pedig a *Jung-féle libido* elnevezést alkalmazzák, hogy ezzel állítólag az ösztönös magatartásnak is megjelöljék egységes forrását. Mindezzel azonban az Ösztönlélektani kutatást hajszállal sem lehet előbbre-vinni. Épp úgy téves nyomon járnak azok is, akik ellenkező végltebe esnek, és azt hirdetik, hogy ha szorosan vesszük a dol-gokat, akkor nincs is egyetlen meghatározott ösztön sem, se

embernél, se állatnál. E szerint a tevékenységnek minden bélyege, sajátosága: az egyéni alkalmazkodásnak, a szokásnak eredménye. Ami velünk született, az tehát egészen határozatlan volna, formálatlan, tiszta lehetőség, és alkalmas a legmesszebbmenő alakításra. Ez a felfogás – leginkább fiatal amerikai kutatóknál található meg – mérték nélkül túlbecsüli a környezetnek - neveléslélektani területen: a nevelésnek – hatását a fiatal élőlényeknél és embereknél. Kétségtelen, hogy az ösztönélet egyik oldala az ösztönök alakulékonyosága szokás és intellektus által, másik oldala viszont, hogy tevékenységünknek bizonyos öröklött alkatbeli sajátosságai is vannak. Az ösztönök, mint az élet fontos ügyei általában, részint meghatározottak és egymástól függetlenek, részint meghatározatlanok és alakulékonyak.

IRODALOM.

- Allport, F. H.*: Social Psychology. Boston, 1924.
Bergson, H.: L'évolution créatrice. Paris, 1923.
Bühler, K.: Die Instinkte des Menschen. IX. Kongr. exp. Psychol. 1926.
Drever, J.: Instinct in man, a contribution to the psychology of education. London, 1917.
Driesch, H.: Philosophie des Organischen. Leipzig, 1923.
Freud Sigmund: A halálösztön és az életösztönök. Budapest, 1923.
Harkai Schiller Pál: A lélektan feladata. Budapest, 1940.
Schiller von, Paul: Die triebpsychologischen Wurzeln der sogenannten nervösen Zustände XIV. Kongr. Deutsch. Ges. Psychol. 1934.
Katz, D.: Hunger u. Appetit. Leipzig, 1932.
McDougall, W.: An Introduction to Social Psychology. London, 1936.²³
 „ The Energies of Man. Boston, 1932.
Müller, R. L.: Über den Instinkt. München, 1929.
Uexküll von, J.: Theoretische Biologie. Berlin, 1928.
Wasmann, E.: Instinkt u. Intelligenz im Tierreich. Stuttgart, 1905.
Watson, J. B.: Behavior. An Introduction to the comparative Psychology. New-York, 1914.

II. AZ ÉRZELEM.

1. Történeti áttekintés az érzelem vizsgálatáról.

Az ösztönélet lélektanának tárgyalása átvezet az érzelem lélektanába is. Az érzelmek ugyanis azok a lelki folyamatok, amelyek által az ösztöncselekvések kiváltódnak. Valamiféle érzelmet a szó legtágabb értelmében: tehát vagy bizonyos kedélyhullámozást vagy, magasabb fokon, valamely érzületet minden ösztönélmény magában rejt, legalább is az embernél és a magasabbrendű állatoknál. A menekülés ösztöne tartalmazza a félelmet, a harc ösztöne a haragot, az anya ápolóösztöne gyermekével szemben a gyengédséget vagy, magasabb fokon, az anyai szeretet érzületét stb.

Az érzelem jelentősége azonban az élet, a lelki működések és a kultúra szempontjából nem merül ki abban, hogy az ösztönök és ezek élettani célszerűségének lényeges alkotórésze. Az érzelem minden magasabb lelki egésznek létesítő alapja, amennyiben az érzelem adja az élmények mindenkori egészének minőségét. Érzelem nélkül nincs kifejezés, tehát nincs emberismeret és nincs művészet sem, nélküle nincs törekvés, boldogság vagy boldogtalanság. Érzelmekkel értékelünk, foglalunk állást, alakítjuk ki életfelfogásunkat.

A tudományos lélektani vizsgálódás a mindennapi emberismeretnek talaján nőtt ki, és lendületet kapott a keresztény valóságosságtól, mert a kereszténység fokozott figyelmet fordított a lélek és nem utolsó sorban az emocionális élet problémáira. A keresztény vallásos irodalomban épp ezért az emberismerő bölcsesség kincsei rejlenek. A régi érzelemlélektani kutatás csaknem kizárólag a vérmérséklet és az érzületek kutatása volt. Így *Aristoteles* után – akinél az esztétikai érzelmek: a tragikumkeltette félelemre, részvételre és „megtisztulásra”, továbbá az érzelmeknek a lelki életben való helyére vonatkozólag már rendszeres fejtegetéseket találunk – nem sokkal *Theophrastus* nyújtotta jellemrajzaiban számos erkölcsi vonatkozású érzület elemzését. 500 évvel utána *Galenus* adta ki jelentős tanítását a vérmérséklet fajairól. A középkori bölcséletben az érdeklődést az a körülmény terelte az érzelmekre, amit az emberiség szellemi

történetében ész és szív harcának nevezhetünk. Ez a harc örökemberinek mondható, és már az Ókorban is megvolt. Az antik világ két legnagyobb filozófusa közül az egyik: *Platon*, a költői sejtelmeket, fenkölt mithoszokat, az intuíciót és a jelképeket vitte harcba az igazság megközelítésére. Neki köszönhetjük a *Symposion*-ban a váagnak mindenestre költői megszemélyesítésbe burkolt elemzését és az érzelem értékmegismerő funkciójának világos kimondását. A másik: *Aristoteles*, ellenben a józan, tudományos gondolkodás embere volt. A legnagyobbak azonban sohasem egyoldalúak. *Platon* megbecsülte az észet, *Aristoteles* pedig annyira elsőrendű fontosságot tulajdonított az érzelmenek, hogy szerinte a szeretet mozgatja a világot. A középkorban *Szent Ágoston* képviseli a platonizmust, *Aquinói Szent Tamás* pedig az arisztoteliamust.

Az újkori kultúra azt a jelentős változást hozta az emberiség életébe, hogy az egyéniségre és a valóság alanyi mozzanatára nagyobb hangsúly esett, mint régen. Régebbi korokkal szemben az emberiség ara újkorban mintegy öregebbé vált, *é* az öregedés tudatosodást jelent. Az ókori és még a középkori ember is a világot tárgyi szemmel tekintette. A középkorban kezdődött nagyobb mértékben a reflexió, az embereknek befelé, a saját lelkük felé való fordulása. De az egyén a középkorban nagy közösségeknek és egyénfeletti értékeknek volt alárendelve. Az újkorban mindezek alól fokról-fokra felszabadult; de figyelme továbbra is a saját alanyisága felé fordult. A törekvés tárgyi célja és eredményei helyett mindinkább az élmény köti le érdeklődését. *Descartes*, *Spinoza*, *Hobbes* találó és rendszeres fejtegetéseket szentelnek az érzelmeknek, mint „szenvedélyeknek” vagy „affektusoknak”, és utóbbi elnevezés az újabb francia lélektanig tartotta magát a tudományban. Azonban érdekes, hogy azok a gondolkodók, akik leghatározottabban a lélektani intellektualizmus álláspontjának hódoltak, vagyis francia bölcselek a XVII. században, hogyan fáradoztak az érzelmeknek rendszerükbe való beiktatásán, tehát voltaképen az érzelmek eltüntetésén. Vagy a testnek a lélekre való hatása gyanánt magyarázták az érzelmeket (aminek rendszerük értelmében voltaképpen nem lehetne megtörténnie, tehát önmaguknak ellenmondtak), vagy pedig egyenesen beteges jelenségeknek minősítették.

Ugyanakkor tovább él a régi jellemrajzoló irány is (*Huartos, Grácián*).

Az újkori alanyiasság és individualizmus nyilatkozott meg később a romanticizmus élménykultuszában, továbbá az irodalom és a művészet fellendülésében, még később pedig a modern irracionálisban és antiintellektualizmusban is. Egyik hajtása ennek az áramlatnak a lágyabb, érzelmesebb modern humanizmus és szociális gondoskodás is.

Az antiintellektualizmus az ész és értelem uralmával szemben az érzelem és az ösztönös törekvés jogait hangoztatja filozófiában (*Bergson, Nietzsche, Klages*), vallásos életben (*Kierkegaard*), költészetben (*Ibsen*) és politikában (*Sorel*) egyaránt.

Amíg azonban az újkor eddig felsorolt szellemi vonásai az érzelem vizsgálatára vonatkozólag serkentő, kedvező mozzanatok, addig az újkori *tudományosság* természete olyan volt, hogy az érzelmek lélektanát erősen hátráltatta. Épp ezért pl. az érzékelés, emlékezet és értelmesség vizsgálatához viszonyítva az érzelmek kutatása később bontakozott ki és mind időben, mind eredményekben sokáig visszamaradt.

A modern tudományt ugyanis a folytonos elemzés, a valóság szétdarabolása és az elvont szkéma jellemzi, bizonyos módszertani anyagelvűséggel egyetemben. Mindez alkalmas arra, hogy megingassa a „szívügyek” naiv komolyanvételét. A fizika, vegytan és matematika igazolta jogait az élet jelenségeire való kiterjesztéshez. E körülmény azonban azt a balítéletet szülte, hogy amit az életfolyamatokból fizikai és kémiai úton megmagyarázhatunk, azt felesleges a maga élmény-mivoltában is minősíteni és tudományosan szemügyrevenni. Még egy-két évtizeddel ezelőtt is hallhattuk oly pszichológusok szájából, akik a materializmustól egyébként messze állnak, hogy az érzelmek „másodlagos jelenségek”, hogy nincs lelki „mozgatóerejük” stb. (*Lipps, Stout.*)

Támogatta ezt a felfogást a lélektani kutatásnak az ókortól kezdve gyakran felbukkanó hajlama a lélektani intellektualizmusra és racionalizmusra, vagyis a lelki élet lefolyásának tapasztalati törvényszerűségeit a logika szabályaival való összetévesztésére. Némelyek az érzelmi életet is – a mechanika törvényszerűségeinek egyoldalú és nagyon is megkérdőjelezhető

kiterjesztésével – atomszerűleg elképzelt érzetek vagy képzetek kölcsönös vonzásából és taszításából eredeztették (*Herbart* és tanítványai), mások az ingerválasz reflex-összefüggésének mintájára próbáltak magyarázatot szerkeszteni.

Egyfelől az alanyiasság eredményezte, hogy az érzelmet, mint a saját alanyi állapotaink átélését, önálló lelki funkciónak ismerték el, tehát a lelki jelenségek külön, alapvető, másra vissza nem vezethető, sőt fejlődéstanilag korai és ősi osztályának (a XVIII. században *Tetens* és *Kant*).

Másfelől az újkori és modern tudományosság szelleme még sem kedvezett kezdettől fogva ama törekvésnek, hogy az érzelmek valódi természete felismerhető legyen.

A természettudományos kutatás eredményeinek hatására már a/ múlt század első évtizedeitől kezdve a régi lélektani módszerekhez egy új eljárás kialakulása is járult: a lélektani kísérleté, kezdetben a természettudományos kísérletek mintájára. Az idevonatkozó indítások és kezdeményezések főleg *Wundt* kezében folytak össze és teljessédek ki nagy egységgé, kísérleti lélektanná. Szerinte az élettannak és a lélektannak ugyanaz a tárgya, csak szempontjaik mások. E tétellel egyúttal a lelki és testi folyamatok minden ponton való párhuzamos megfelelése is ki van mondva. Mivel pedig e párhuzam az érzelem körében csak az egyszerű jelenségeknél mutatható ki, azért csak ezek *Wundt* szerint a pontos kísérletnek alávethető folyamatok. Kísérleten itt tehát reakciós-kísérleteket kell értenünk, vagyis olyanokat, amelyek valamely ingerre egyszerű és külső megnyilatkozásán át mérhető lélektani visszahatásból állnak. Értékeléseket, vallásos élményeket, erkölcsi állásfoglalásokat stb. *Wundt* néplélektanában vizsgált, amelyben kiterjeszkedett a nyelvre, művészetre, mithoszra és vallásra.

Wundt felfogásával rokonságban állnak vagy legalább is a lélektani kutatás egyazon fokára tartozóknak tekinthetők az olyasféle elméletek, mint *James-Lange* nézete, vagy *Stumpf* tanítása az „érzelem-érzetek”-ről. *James-Lange* elmélete (amelyre a két kutató, akikről elnevezték, egymástól függetlenül jutott el) az érzelmeket szervi érzeteknek minősíti. Az erősebb érzelmi állapotokkal, pl. az indulatokkal kapcsolatosan testi

kísérőtünetek észlelhetők: így félelmünkben elsápadunk, haragunkban elpirulunk stb. Ezeket a testi folyamatokat általánosan az érzelmek és indulatok okozatainak szoktuk felfogni. A James-Lange elmélet megfordítja a tételt, és azt állítja, hogy a szervi érzetek az érzelmek okai és forrásai. E szerint nem azért sápadunk el, mert félünk, nem azért pirulunk el, mert örülünk, szégyeljük magunkat vagy haragszunk, hanem egyszerűen érezzük elsápadásunkat, remegésünket, és ezt nevezzük félelemnek stb.

Stumpf szerint az érzetek egyik külön csoportját az érzelem-érzetek (*Gefühlsempfindungen*) alkotják. Más szóval: a színeket, hangokat, szagokat, ízeket és általában az érzeteket kísérő kellemes vagy kellemetlen érzelmek maguk is csak érzetek, mégpedig az érzékszervi, vagyis külső eredetű érzetekhez „társuló” érzetek (*Mitempfindungen*), amelyek benső eredetűek. *Stumpf* csak az érzéki érzelmekre korlátozza elméletét, és szigorúan elválasztja tőlük a magasabbrendű, lelki vagy szellemi érzelmeket, amelyeket az érzéki érzelmekre vissza nem vezethetőnek minősít

A kutatás ugyané fázisában a francia lélektan, élén *Ribot*-val, folytatta hagyományait a kedélyhullámmások kutatása terén, később kiterjeszkedve a valláslélektan problémáira is, többnyire elmekórtani kiindulásokkal. Az összesített érzelmek felfedezésével a francia iskola az alább tárgyalandó alaklélektannal lesz rokon. A modern lélektan fejlődésében a legközelebbi további lépés a „magasabbrendű” lelki jelenségeknek a lélektani, többek között a kísérleti vizsgálódás által való megközelítése volt. *Brentano* és az osztrák pszichológusok általában, főleg a *Graz*-i iskola, élén *Meinong*-gal, kialakították a ténykedések (aktusok) tanát a lélektanban, amely a lelki életet inkább passzívnak látó képzetpszichológiával szemben a lelki élet tevéleges természetére mutatott rá, és szakított azzal a természet-tudományos eredetű előítélettel, amely szerint a magasabb lelki jelenségek valami formában az alacsonyabbakra volnának visszavezethetők. Az utóbbi álláspontot képviselte más oldalon *Külpe* is és tanítványai, a *Würzburg*-i iskola. Az érzelmek lélektana szempontjából főleg az a körülmény nevezetes, hogy *Meinong* vizsgálódásai az „emocionális prezentáció”-ról, vagyis valamely ismerettárgynak érzelmi úton való tudatosulásáról

lándzsát törnek az érzelmi megismerés lehetősége, az értékelés érzelmi alaptermészete mellett.

Brentano-hoz kapcsolódnak a jelenségtani (fenomenológiai) iránynak lélektani tanításai is. A jelenségtani irány eélja az adottságoknak pontos, elfogulatlan és finom leírása, mielőtt azokat elméletek és előfeltevések meghamisították volna. *Husserl* nyomán *Scheler* és *Pfänder* végeztek jelenségtani módszerrel finom elemzéseket, amelyeknek egyrészt az érzelmek és általában a lelki élet mélységrétegeinek feltárását, másfelől az érzületekre vonatkozólag új szempontokat és adatokat köszönhetünk. Meg kell, azonban jegyeznünk, hogy mélységen a jelenségtani kutatók mást értenek, mint a lélekelemzés irányai, amidőn utóbbiak „mélylélektaninak nevezik magukat. „Mélység” a jelenségtanban: minőségbeli különbséget jelent. E szerint az érzelmek minőségi sokfélesége nem meríthető ki a gyönyör és fájdalom kettősségével, sőt az erősebb és gyengébb intenzitás megkülönböztetése sem elegendő, hogy az érzelmeket a maguk gazdag változatosságában visszaadhassuk. Egy fogfájás pl., vagy egy pohár bor élvezete, általában egy érzéki érzelem lehet igen erős, de semmi esetre sem oly mély, mint pl. egy társas érzelem, mondjuk, a barát viszontlátásának öröme, vagy a búcsúzás szomorúsága. A lélek periférikus, kevésbé mély rétegei továbbá kevésbé szilárdak, nem állandók, mozgékonyak, alkalmazkodásra képesek, az akaratnak közvetlenül alávetettek. E felületes rétegek' a testi (érzéki és vitális) érzelmek rétegei, és minél mélyebb érzelmi rétegekbe szállunk le, annál inkább haladunk a jelenségtani kutatók szerint a testtől a lelken át a szellem birodalma felé.

A szellemi réteg nem szorítkozik a jelenségtan szerint az intellektus, az ész szférájára, hanem az érzelmeknek is van szellemi rétege: ez az érzelmi ténykedéseknek és az érzületeknek a világa. A szeretet érzelmi ténykedése az, amellyel felismerjük az értéket, és ugyancsak a szeretet az az érzület, amely középonti erény, vagyis nem csupán az érték megismerésének, hanem megvalósításának és hordozásának alapja is a lélekben. A *Kant-féle* tisztelet-morállal szemben, amely az egyetlen erkölcsileg értékes érzelmi indítékot a tiszteletben látja az erkölcsi törvény iránt, *Scheler* visszatér a keresztény erkölcs álláspontjára, amely

szeretet-morál. Az érzületeket általában Pfänder, a szimpátia érzületét pedig Scheler elemezte. Ugyancsak Schelernek köszönhetünk egy finom erkölcslélektani elemzést a *ressentiment*-ről.

Érdekes, hogy a két nagy magyar bölcsező: Böhm Károly és (élete utolsó szakaszában) Pauler Ákos az érzelmi értékmegismerés felfedezésével részint megelőzték a jelenségtani irányt Németországban, részint tőle függetlenül érkeztek el ugyanarra a belátásra. Böhm Károly értékelméletében hangoztatja, hogy a tetszés és a visszatetszés azok a lelki folyamatok, amelyek által értékét vagy értékellenességet megállapítunk. A lelki ténykedés és tárgya között a jelenségtan által észrevett megfelelést, rokontermészetűséget is kimondja Böhm, mert azt tanítja, hogy a tetszés „specifikációi” (vagyis sajátos különféleségei) szerint különülnek el az értékek is fajtákra – Pauler metafizikája, amely halála után jelent meg, a szeretetben látja az értékmegismerés forrását. Az érték szerinte kiemel és felemel, vagyis nem csupán szeretetet kelt, hanem szeretetet képvisel is.

Ugyancsak Brentano és tanítványa, *Ehrenfels* adták az első indítást az alak- vagy alakzat-lélektan irányának is. Ez a felfogás hangsúlyozza, hogy egy alakzat valami más és több, mint elemeinek összege. A dallam pl. nyilván egyéb is, mint egyes, elszigetelt hangok egymásutánja. Ugyanígy a tér egy helyének, pl. egy szobának a képe sem tekinthető csupán a szín-érzetek összegének. Az alakzat áttehető, a dallamot pl. áttehadjük más hangmagasságba, más hangnembe, mégis ugyanaz a dallam marad. A lelki életben nem az elemeké az elsőség, amint a régebbi lélektan (*G. E. Müller*) vélte, hanem az alakzaté, vagyis az egészé. Az egésznek primátusa van a részekkel szemben, vagyis az igazi lelki valóság mindig egész, és az elemek csak fikciók, elméleti és mesterséges szétदारabolások.

Külön utakon hasonló eredményekre jutott a francia vizsgálódás is» amidőn pl. Ribot „az érzelem elvonásáéről (*abstraction des émotions*) beszél. Ilyen általános vagy összesített („elvont”) érzelmünk keletkezik, ha elolvassuk egy regényt, beutazunk egy országot; ilyen érzelmünk fűződik – még általánosabb fokon – egész életünkhöz is, mint élethangulat; tanulmányaink alapján összesített érzelmet alkottunk a történelem korszakairól, nemzetek, társadalmak, közösségek, egyesületek, családok stb.

„erkölcsi léggör”éről, amely érzelmekkel megközelíthetjük és megragadhatjuk a korszellemet, népleket stb. – Az újabbak közül *Höffding* is figyelmet fordít az összesített érzelmre, és benne – *Kant* szavával élve – „az emberi benső ama rejtett művészetét”, vagyis egységesítő hajlamát látja, amely nem csupán az egyes képzetekből és fogalmakból, hanem *am* élet egyes örömeiből és szenvedéseiből is állandóan egészet, szintézist alkot.

A magyar Brandenstein is hangsúlyozza, hogy az érzelem a lelki élet egységesítő tényezője; Brandenstein általában az érzelmenek tulajdonít egységalkotó szerepet a lelki életben.

Hasonló eredményekre jutottak az alaklélektani irányhoz kapcsolódó érzelmvizsgálók is. *Carnelius* számára az érzelem „a mindenkori össz-tudattartalom alakminősége”, *Lipps* szerint minden éraelmünk ugyanazon alapérzelem árnyalata és változata *Krueger* az érzelmeket „az élmények mindenkori összességének sajátos és komplex minőséged gyanánt határozza meg. Mind *Lipps*, mind” *Krueger* felfogása számára az érzelmenek éljük meg a személyiség egységét. Utóbbi szerint az érzelmenek az á sajátossága, hogy 1. szélesen betölti és elfoglalja a tudatot, 2. nem-közömbös, 3. minőségben végtelenül gazdag, 4. változékony és állandótlan, 5. egyetemes, vagyis valamely érzelem mindent átfest, ami vele egyidejűleg a tudat tartalma. *Sander* ugyanezt állapítja meg: „Az érzelem mint a mindenkori élmények összeségének, egészének minősége, messzemenőleg meghatározza a tudat egészét, és megfordítva, a tudat egészének bármely pontján bekövetkező bármilyen változás átfesti az egésznek minőségét.”

Az érzelmeknek ez az egészséglélektani felfogása kétségtelenül haladás a soha elemekre fel nem hasogatható élet és átélés megértésére. De fejlődéslélektani kiegészítés gyanánt a felsorolt pszichológusok még elismerik hozzá a lelki élet rétegezett-ségét is, mégpedig a tudattalan fogalmának bevonásával, úgy, hogy szemléletükben a lelki élet az ösztönrétegektől a legmagasabb értékkelő magatartásokig folyamatosan új rétegeződési folyamatot.

Az alak- és egészséglélektani érzelmfelfogás tárgyalása ezért átvezet a lélektan amaz irányaihoz, amelyek a lelki élményekhez oly állásponttól közelednek, amely az élmények, a tudat

fogalmán kívül áll. Ilyen mindenekelőtt a *Dilthey* nevéhez kapcsolódó, és *Spranger, Jaspers, Müller-Freienfels, Leisegang* által továbbvezetett szellemtudományos vagy megértő lélektani irány. *Spranger* az ifjúkori érzelmek, főleg az ifjúkori „erős” vizsgálatával, *Jaspers* az érzelmek világnézetlélektani szerepének taglalásával, az egész irányzat pedig, valamennyi képviselője, az érzelmek személyiséglélektani szemléletével gazdagította az érzelmek lélektanát.

A tudatjelenségek az ösztönélet mechanizmusaival és a tudattalan mélységeivel szemben bizonyos értelemben a lélekelemzés irányainál is erősen háttérbeszorulnak. A tudattalan az az óceáni amelyen a lélekelemzők szerint a tudat csupán, mint kis sziget lebeg. *Freud* szerint a *libido*, a szexuális ösztön vágyai és gyönyörei mozgatják a lelki életet, de tudatos élményeink körében mintegy álarcot viselve; valódi mivoltukat önmagunk elől is elrejtve, a lelkiismeret és az akarat érdekeinek „cenzúrája” miatt. Így a félelem, különösen az ideges félelem, a búskomorság és a halálvágy a nemi vágyak álarca. Az „én”, mert a sötét, személytelen ösztönnel hiába küzdött, ugyanebben az ösztönben, mint sorsszerűségben elmerülni akar. Az ösztön most a halál álarcát ölti fel, szerelem és halál ugyanaz a *Janus-arc*. A freudizmus fedezte fel – és ambivalenciának nevezte – azt az esetet, amikor ugyanazon tárgyra egyformán erős, de ellentétes érzelmek irányulnak ugyanazon személynél, pl. szeretet és gyűlölet. *Kierkegaard*, a modern kultúra bírálója, úgy nyilatkozott a félelemről, hogy az „szimpátiás antipátia és antipátiás szimpátia”. Ugyancsak *Kierkegaard* mondta, hogy nincs teljesen őszinte búskomorság, mindig van benne „kétértelműség”, és, hogy minden félelem esetében voltaképp önmagunktól félünk.

Az *Adler, Kunkel, Wexberg* nevéhez fűződő individuálpszichológia (nálunk legnevesebb képviselője *Máday*) az érzelmeket az érvényesülésre való törekvésnek és az önbizalom csorbájának függvényében vizsgálja. Ha az önértékérzelem csorbája passzív úton keres ellensúlyt, akkor *Scheler* ressentiment-emberét kapjuk meg, tehát azt az embertípust, aki a saját gyengeségét öncsalás, élethazugság útján erénynek akarja érezni, ellenben üldözi, lerántja és értékellenességnek bélyegezi azokat az

értékeket, amelyeknek létezését még homályosan érzi, de amelyeket elérni, hordozni már nem képes.

A *behaviorizmus* is ama lélektani irányok közé tartozik, amelyek a lélektani magyarázat feladatát jóformán a tudatnak, élményeknek teljes kiiktatásával akarják megoldani. Ez az irányzat az állatlélektanból indult ki. Az angol *Morgan* és az amerikai *Jennings* és *Thorndike* az állatok magatartásának gondos tanulmányozása útján az állatlélektant új alapokra helyezték. De a következőes behaviorizmus vezére, *Watson*, mégsem az ő, hanem *Pawlow* kísérleteit folytatta tovább. Szerinte a lélektan főtartalma az emberi lény tevékenysége és magatartása.

A magyar lélektani kutatás Harkai Schillernek az ösztönök tárgyalásakor említett munkásságán kívül más igen értékes adatokkal is szolgál az érzelem vizsgálatához. Így az érzelmeket általában Banschburg és Brandenstein vizsgálja, a kutatás külföldi eredményeinek századunk húszas évei végéig nagyvonalú szintézisét Kornis nyújtja, az érzelmekek helyéről a lelki élet egészében főleg Boda tájékoztat, Dékány pedig az érzületekről, végül Várkonyi a hangulatról ad monográfiát. A részletkérdésekkel foglalkozó magyar irodalom felsorolására itt nem térhetünk ki.

Utoljára hagyjuk történeti áttekintésünk során a személyiségkutatók és karakterológusok tanításait az érzelmekek vonatkozásilag, bár itt-ott némelyikük az eddigi összefüggésekben is szöbakerült, így Spranger, Müller-Freienfels, Jung. Ezek főleg az érzelem funkciójának más lelki funkciókhoz és a személyiség egészéhez való viszonyát tárgyalják, így a személyiségnek azt az érzelmi oldalát, amelyet vérmérsékletnek nevezünk, továbbá egyes érzületeket, mert ezek a személyiség jellemvonásait alkotják.

Kretschmer egyike azoknak, akik a vérmérséklet fogalmának problematikáját korszerűen felvetették. A vérmérséklet adja meg az érzelmekek tónusát, sarkall és gátol, tehát befolyásolja az ingerekre való érzékenységet, a hangulat színezetét (vidám-szomorú), a lelki tempót és a mozgásosság módját (mozgékony, körülményes, lomha, merev, feszes, lágy, gömbölyded). Jung embertípusai annyifélék, ahány típust a lelki funk-

ciók számának a Jung-féle lelki befelé- és kifelé-fordulással való kombinációja ad. Így megkülönböztet extravertált érzelmi embert és introvertált érzelmi embert is. – *Pfahler* az érzelmi „felszólíthatóság” (*Ansprechbarkeit*), vagyis az érzelmi megértésre és kapcsolatra való képesség fokát és minőségét típusalkotásának egyik alapvető szempontjává tette.

Már az első karakterológiai próbálkozások nyomán észrevehetővé vált a kifejezéstani vizsgálódásoknak szükségessége» Mivel pedig a kifejezés érzelmi jelenség, *Klages* helyesen kapcsolja össze a vérmérséklet vizsgálatával is. Az ő számára azonban – alapvetően eltérve a vérmérséklet régi fogalmától – a temperamentum különfélesei csak a gátlás és gátolatlanság dimenziói között mozoghatnak. Egyébként az érzelem jelenségeit *Klages* a jellem körébe utalja.

A kifejezés általános jelenségére utal *Klages* szerint már a nyelvhasználat is így pl. az ösztön a szláv *osten* magyaros alakja, eredeti jelentése az a háromágú éles villa, amellyel az állatot döfködték-hajtották. A „harag” szó a „harsolni” (horzsolni) igéből ered. A hajlam a „hajlít” igével függ össze.

Klages az általa, továbbá már *Darwin*, majd újabban *Piderit*, *Lersch* és mások által művelt kifejezéstanban a karakterológia segédtudományát látja. Hangsúlyozza, hogy a külső világ képeinek hangulatkaraktere van. Épp ezért lehetséges lelki adottságokat külső, szemléletes minőségekkel kifejeznünk» ezért beszélhetünk pl. világos szellemről, sötét kedélyről, a bánat ólomsúlyáról, tompa fájdalomról, felfuvalkodottságról, kishitűségről, dermedt rémületről, kemény szívről stb. A közös hangulatkarakter az érzékelhető minőségeket az érzelmi élet szimbolikájává teszi.

Klages nem tagadja, hogy gyakran csak a saját alanyi hangulatainkat érezzük bele külső világba, és ennek folytán egyazon látvány egyszer vidám, máskor szomorú érzélemmel járhat együtt.

Amint a külső világ tárgyai és képei, épp úgy a test, a magatartás, modor, beszéd, írás, alkotás, cselekvés, mozgás, ruházat stb. is oly külső képek, amelyekben a lélek megérezkíti önmagát. Már a mozdulatok is: az, hogy hogyan emel fel valaki egy székét és miképen ül le rá, már az is jellemez valakit.

Ugyanazt a mozgást minden ember más módon teszi: az egyik személy a karját önkénytelenül is könnyed gyorsasággal emeli fel, a másik kényelmes lassúsággal, a harmadik erőteljesen, súlyosan, a negyedik vonakodva, habozva, az ötödik gyors, sikló, kígyózó mozgással. Van egy és csakis egyfajta mozgás, amely nem múlik el keletkezése pillanatában, hanem megrögzítődik, és ez a kézírás. A kézírásra is áll, mint minden mozgásra, hogy mindenkié egyénisége szerint jellemzően más és más. Elsősorban vérmérsékletünk és érzelmeink tükrözik a kézírás.

Klages szerint e szempontból minden érzelemben két elemet különböztethetünk meg: az érzelem minőségét és a benne rejlő ösztönzést, mozgástartalmat, törekvésirányzatot. Az érzelmek sajátos minősége: kellemes vagy kellemetlen voltuk, mélységük stb. A minőség mellett azonban van az érzelmeknek mozgásra ösztönző tartalmuk is, és épp ezt az utóbbit tudja a nyelv szemléletesen kifejezni, amikor azt mondja, hogy az érzelem „megráz”, „magával ragad”, „vonz”, „taszít”, „felemel”, „lehangol”, „szárnyal”, „leköt”, „erőt vesz” stb. Az írástanulmány ezeknek a mozgásimpulzusoknak az írásban való lerögzítődésén, az írásnak az író érzelmeinek szemléletes mozgástartalmi gyanánt való tekintésén alapul.

2. Az érzelem mivolta, funkciója és fajtái.

Az érzelmre vonatkozó mai ismereteinket legjobban összefoglalhatjuk, ha kiindulunk az érzelmeknek az egyéni fejlődésben mutatkozó jelentkezéséből.

Már az első félévben megfigyelhetünk a gyermeknél érzelmi megnyilatkozásokat. Így a gyönyörérzelmekre vonatkozólag csillogó szemeket, mosolyt, nevetést, gügyögést, a karok kitérését, belekapaszkodást a szeretett személy hajzatába, gyengéd hozzásimulást. Az érzelmi kielégületlenség jelei viszont: kiáltások, bosszús gügyögés, védekező és taszító mozgások, pl. elfordulás és elrejtőzés idegen személyek előtt.

A gyermek szükségletei élénkek és erősek, ezért az élmények szakadatlan áradatában szeret élni.

Szociális érzelmek csírái a gyermekben már korán mu-

tatkoznak, oly érzelmekben, amelyek más személyeknek szólnak. Megfelelő választ ad a gyermek a felnőttek hasonló érzelmeinek kifejezésére.

A voltaképpeni serdülés időszakában nagy kedélyhullámzás és benső nyugtalanság mutatkozik. Az „én”-nek felsőbbiségét, érvényesülését és kiterjesztését igenlő törekvések mellett a nemi élet ösztönét és az erotikus hajlandóságot kell a serdülőkor leg-erősebb ösztönzőjéül és irányulásául megjelölnünk.

Miben különbözik az érzelem más lelki jelenségektől? E kérdést két alakjában kell feltennünk: 1. mi az érzelmenek mint élménynek specifikuma, és 2. miben különbözik az érzelem, mint funkció, a többi lelki funkciótól?

Az érzelem élményét jellemzi, hogy:

a) az érzelem nem képszerű, hanem szemlélettelen. Ebben különbözik az érzelem a szemlélettől és a képzelettől. Ellenben e tekintetben megegyeznék az ugyancsak szemlélettelen, nem-képszerű fogalmi-logikai gondolkodással, ha utóbbtól is meg nem különböztetné két további minősége:

b) az érzelem tagolatlan, szemben a lelki életnek intellektuális oldalával, amely mindig tagolt, legyen akár képzet, akár fogalom.

c) Az érzelmenek sajátos minősége van. Az érzelmek e tekintetben úgy különböznek egymástól és minőségileg oly kimeríthetetlenül változatos sokféleséget alkotnak, mint a színek.

Minőségeik szerint az érzelmek rétegezettek, mélységrétegekre különülnek el. A 4 legfőbb mélységréteg: az érzéki, vitális, lelki és szellemi érzelmek rétege (Scheler). Megtörténhetik pl., hogy egy és ugyanabban tudatmozzanatban, a tudat egyetlen ténykedésében sekélyebb szenvedés és mélyebb vidámság, vagy pedig megfordítva: felületesebb gyönyör és mélyebb gyász, bánat *egyszerre* fordulnak elő. Lehet valaki kétségbeesett, és ugyanakkor érzéki gyönyört élvezhet. Egy átérzett, nehéz szerencsétlenség közepette is lehetünk derűsek, nyugodtak, ellenben lehetetlenség, hogy ugyanakkor vidámak is legyünk. Viszont vidámságunkat elvesztve, magunkat szerencsétlennek érezve is élvezhetjük: pl. egy pohár bor zamatát.

d) Az érzelem sajátos nem-közömbösséget jelent, ez az érzelem élményének talán legkülönlegesebb, a lelki jelenségek

más osztályainál legkevésbé megtalálható vonása, összefügg vele, hogy:

e) az érzelem sarkítottságot mutat fel, a kielégülés és a kielégületlenség jelzése. Mind a két sarok minőségileg pozitív. Az érzelmi kielégülés, a gyönyör pl. valami végső, lezárt, tovább már nem elemezhető adottság, nem pusztán a szenvedésnek hiánya, amint *Schopenhauer* gondolta. De ugyanúgy a kielégületlenség, a fájdalom sem tekinthető merő negatívumnak, a gyönyör pusztá hiányának.

f) Az érzelem valamikép szorosabban kapcsolódik az alanyhoz és annak egészéhez, mint valamely határozott tudattartalom, pl. képzet, szemlélet, gondolat.

g) Az érzelem változékony, ingadozó és ezért gyakran nem egyértelmű. Az érzelmeknek dialektikájuk van, az ellentétek az érzelmi életben gyakran hajszálnyira közel kerülnek egymáshoz. Az érzelmek folytonosan átalakulnak. Legtöbbször nem ismerjük fel valódi mivoltukat, annyira váltogatják színüket. Amit szeretetnek vélünk, az nem ritkán leplezett, álarcban megjelenő gyűlölet. Ami finomságnak látszik, az esetleg csak ravasz durvaság, és megfordítva.

Az érzelem *funkciója* hármas:

1. Az érzelem testi, lelki vagy szellemi szükségleteink kielégülésének vagy ki nem elégülésének jelzése. Az orvosok pl. jól tudják, hogy azok a legveszedelmesebb betegségek, amelyek egyáltalában nem, vagy csak kevéssé járnak fájdalommal, mert ezeket nem vesszük idejekorán észre, nem jelzi őket az érzelem. Épp így jelez az érzelem lelki és szellemi szükségleteket és veszedelmeket is. A tettet megelőző lelkiismeretfurdalásnak az érzelmi figyelmeztető természetűek, jelzik az erkölcsi veszedelmet. Az erkölcsileg értékes tettek ellenben mély érzelmi kielégüléssel járnak. Ilyen cselekedetek után a tengerek és hegyóriások csendje tölti el lelkünket, önmagunk tökéletes kiélésének érzelme és a legnagyobb nyugalom.

2. Az érzelemnek megismerő funkciója van. Érzelmekkel ismerjük meg az értékeket. Már *Pascal* beszél a szív logikájáról: *le coeur a ses raisons, que la raison ne connaît pas* (a szívnek megvannak a maga indokai, amelyeket az ész nem ismer). Az értékek megismerése nem elméleti és passzív, hanem gyakor-

lati és tevőleges úton történik: az életben, cselekvésben, magában a szeretetben és gyűlöletben csillannak meg az értékek. Az értékeket az életnek oly mély javai hordozzák, hogy e mélységekbe hiába vetítjük az ész és¹ értelem sugarainak bántóan erős fényét, mert ezeket a mélységeket e fény csak eltorzíthatja. A nagy dolgok csendben és homályban születnek. Az érték megismerései és megvalósítása egyaránt érzelmi kielégüléssel, az értékellenessége érzelmikielégületlenséggel jár együtt. A szépség, amint *Platon* és nyomán *Plotinos* tanította, nyugtalanít, sóvárgást, gyönyörrel vegyes fájdalmat kelt. Az érték megismerése úgy történik, hogy tetszést, majd vágyat kelt fel bennünk.

Az a körülmény, hogy az érzelem fedezi fel az értékeket, nem jelenti, hogy egyúttal az érzelem is teremtené azokat. Az értékek nem csupán alanyi érzelmeinkben vannak, hanem magukban a tárgyokban, az értékhordozó dolgokban (ebben az értelemben a „dolog” fogalma személyt is jelenthet). Az érték tehát nem szubjektív, hanem objektív érvényű: az érzelem csak felismeri, de nem az érzelem teremti, és nem az érzelem viszi bele a dolgokba az értéket.

3. Az érzelmenek végül mozgató, lelki hajtóerőt adó funkciója is van. A gyönyör, kielégülés keresése és a fájdalom, kielégületlenség kerülése mozgatja törekvéseinket. Ez a megállapítás nem szabad, hogy lélektani hedonizmus álláspontjára vezessen, mert a gyönyör csak függvénye valamely érték vagy érték-hordozó dolog, jószág birtokunkba-jutásának, és így végeredményben nem a gyönyör a törekvés célja, hanem az érték.

Ha valamely cselekvésnek maga a cselekvéssel járó érzelmi kielégülés a célja, akkor ez a cselekvés beteges és képmutató, de épp ezért a cselekvéssel együtt járó érzelmi kielégüléstől is szükségképen elesik. Az érzelmi kielégülés intencionálása önmagát teszi lehetetlenné. Ha pl. valaki azt a mély kielégülést tűzi ki cselekvése igazi céljául, amely az erkölcsileg értékes cselekvés eredménye, akkor farizeuskodik, és érzelmeinek valóban nem lesz mozgató, lelki hajtóerőt adó természete. Az ilyen ember érzelmei élősködő, másodlagos lelki tünetmennyékké válnak, késői civilizációk elfajulásos jelenségeivé. Bajongás, esztéticista túlfinomulás, sznobizmus, moralizáló célzat stb. valóban létrehozhatnak oly emocionális jelenségeket, amelyek a ló-

lek háztartásában a szó rossz értelmében „luxus”-t képviselnek. Ezek a nem-valódi, csupán beképzelt, tudatosan hamisított érzelmek.

Lélektanilag ebbe a tárgykörbe tartozik a *Meinong-féle* „fantáziaérzelmek” vagy „érzelmi felvetések” (*Annahmen*) problémája. Egy tragédia nézője pl. együtt fél, örül és szomorkodik a színmű személyeivel, noha tudja, hogy csak valóságosaknak képzeletben őket, de igazán nem valóságosak.

Vannak mármost emberek, akik a mindennapi életben is színészkednek, önmagukra aggatnak fantáziaérzelmeket, és vele önmagukat is, másokat is becsapnak. Egyesek csak „affektálnak”, vagyis némely érzelmüket erősebben meg játszzák, mint ahogyan azt valóban érzik. Így a *hisztériás* embernek a színészkedés válik ellenállhatatlan szenvedélyévé, vagyis a szenvedélyek utánzásának szenvedélye. Végül vannak emberek, akik élvezik a saját érzelmeket, főleg a saját lelki fájdalmaikat. Ezek az érzélgős (szentimentális) emberek.

Az érzelmek a mai lélektan állása szerint az előzőekben összefoglalt mivoltából következnek az érzelmek fajtái is, vagyis a különböző érzelmek *osztályozása*. Első osztályozási szempont az érzelmek körében azok rétegzettségére lehet.

Az érzelmek legsekélyesebb, legkevésbé mély rétege, az érzéki érzelmek abban különböznek minden más érzelmtől, hogy a testnek bizonyos pontjaira lokalizálhatók. Az „én”-nel, a személyiséggel továbbá nem közvetlenül, hanem a test közvetítésével függnek össze. Ha pl. a fogam fáj, nevetséges volna azt mondanom, hogy „én fájok”, ellenben egy mélyebb, mondjuk, lelki érzelménél a nyelvhasználat is kifejezi az „én”-nel való közvetlen összefüggést, mert mondhatom: „én örülök, vagy szomorkodom”.

Az életérzelmek vagy vitális érzelmek, pl. a betegségnek vagy egészségnek, bágyadságnak és üdeségnek, félelemnek, undornak, szégyennek, étváagnak és averzióknak, fáradságnak és pihentségnek, vitális rokon- és ellenszenvnek, a szédülésnek, a csiklandozásnak stb. érzelmei még szintén a testhez tapadnak, de már nem lokalizálhatók, hanem a test egészét töltik be. Ezért nem merő érzelmállapotok, hanem funkciójuk és irányulásuk is van. Az életérzelmek már képesek a környezet által hordozott

életértékeknek, pl. az erdő üdeségének, a növekedő fában feszülő erőnek világos megérezésére. Képesek továbbá nemcsak az adottat, a meglévőt, hanem a bekövetkezendőt, a még távolit is ösztönösen megérezni.

A tisztán lelki, mély érzelmek az életérzelmek rétegétől élesen elválnak. Megegyeznek ugyan előbbiekkal abban, hogy mind a kétfajta érzélem: „én”-érzélem, közvetlenül az „én”-hez kapcsolódnak, mint alanyukhoz. De a vitális érzelmek alanya a test-”én”, ha ellenben szomorú vagyok, akkor lelki magamat érzem annak, szemben pl. egy rosszulléttel.

A szellemi érzelmek az egyént kapcsolatba hozzák az egyénfeletti szellemi értékekkel. Ilyen pl. az a nyugtalanság, intellektuális hiányérzélem, amely egy logikai problémát kísér vagy egy bizonyítás elégtelenségét jelzi, a megoldatlanságnak, a problématudatnak kínja, és ilyen ezzel szemben az igazság megtalálásának gyönyöre, az igazság birtokában talált megnyugvás. Ilyenek az esztétikai érzelmek is, pl. az érdekesség érzelme, a szépség megpillantásakor érzett sóvárgás, bűvölet, igézettség, nyugtalanító varázssosság, gyönyörrel elegy fájdalom, vagy pedig a tragikum-keltette megtisztulásnak, az arisztotelészi *katharsis*-nak érzelme stb. Etnikai érzelmek pl. az érzületek, mint szeretet és gyűlölet, alázat és gőg, irigység és együttörülés, káröröm és együttlés, büntudat, megbánás, barátság, jogérzés stb. Vallásos érzelmek: a függés érzelme (*Schleiermacher*), a remény, a hit, az Abszolútumra irányuló szeretet, a szentség élménye, amely egyfelől összezúz és megsemmisít, másfelől felemel, egészen az elragadtatásig.

E négy fő mélységréteg egyúttal e szempontból az érzelmek négy főcsoportja is. A jelenségtani kutatók körében *D. von Hildebrand* különböztette meg a mélységet a középpontiságtól. Mind a kettő sajátos „én”-közelséget jelent lélektanilag, de más-más értelemben. A mélyebb érzélem mintegy közelebb áll önünkhöz, személyiségünk egészéhez, mint futó, pillanatnyi, felületes vágyaink és gyönyöreink. Amely érzélem középponti, az meg abban az értelemben áll közel „én”-ünkhöz, hogy tudatos és szándékos tevékenységünkkel, akaratunkkal azonosítjuk vele magunkat. Ott van az ilyen érzélem, képletesen szólva, ama lelki „középpontiban, amely kifelé irányuló és tudatos tevékenység-

günk eredete. Természetes, hogy középpontosság és mélység nem okvetlenül esnek egybe. *Tumlirz* a mélység és a középpontosság mellé bevezette az érzelmek vagy érzelmelemek szélességének fogaipát, vagyis azt a körülményt, hogy egy-egy érzelem mennyire hatja át, járja keresztül a személyiség egészét. Ha a mélységet, középpontosságot, szélességet és e háromhoz hozzá még az érzelmek intenzitását, hevességét, erejét is, az én-közelség egy-egy fajtájának vesszük, akkor mindegyik fajta én-közelség az érzelmek osztályozásának egy-egy szempontja.

A jelenségtani kutatók nyomán – további felosztási szempont szerint – megkülönböztethetünk érzelmi állapotokat, funkciókat és ténykedéseket (aktusokat). Amint láttuk, az érzéki érzelmek mindig merő érzelmi állapotok. Hogy mi a különbség egy érzelmi állapot és egy érzelmi aktus között, az – Scheler szellemes példájával élve – leginkább akkor látszik meg, amikor érzelmi aktusunk, ténykedésünk irányul érzelmi állapotra. Érezhetem ugyanis a saját érzelmi állapotaimat, pl. szenvedhetek egy fájdalom miatt, eltúrhatom azt, összeroskadhatok alatta, esetleg élvezhetem stb. Itt világosan látható az aktusok variálhatósága ugyanazon állapotra való irányulás mellett. Az érzelmi ténykedéseket épp ez a sajátos irányulás jellemzi. Minden érzelmi aktus: irányuló (intencionális) érzelem, amely benső tevékenység vagy legalább is benső mozgás, nincs benne semmi állapotzerű. Irányuló érzelem és tárgya, *amire* irányul, között a kapcsolat mindig bensőséges. Aktus és tárgy között megfelelés, rokonság áll fenn. Minél mélyebb pl. az érzelem, annál magasabbrendű az az érték, amelyet felismer. Az érzelmi ténykedésnek tehát megismerőképessége van. Erezhetem és így megismerem pl. egy tájnak derűjét vagy komorságát, általában a környezet hangulati jellegét. Ugyanígy érzelmi irányulás útján ismerem meg az értékeket is.

Megint más felosztási szempont szerint megkülönböztethetünk a szó szűkebb értelmében vett érzelmtől hangulatokat, indulatokat, vágyakat és érzületeket. A szó tágabb értelmében mindegyik érzelmenek nevezhető. Ha érzelmemnek indoka és forrása nem tudatos, hangulatról beszélünk („Nem tudom, mi az oka, hogy oly szomorú vagyok...”, kezdi balladáját a német költő). – Erős, heves, hirtelen keletkezett, fokozott szervi ki-

sérőrzetekkel járó és többnyire vitális jellegű, érzelmeket indulatoknak nevezünk. Az indulatoknak erős a testi mozgató vagy bénító erejük, közvetlen az összefüggésük az ösztönérettel, de élményük nem tartós, – A vágy valamely szükséglet érzelmi kifejezése, még pedig abban az esetben, ha a szükséglet kielégítésére irányuló törekvés nem cselekvésben, hanem élményben nyilatkozik meg. Az élmény ilyenkor a képzeletet is segítségül veheti, hogy ez a vágyódás célját lefesse, és ilyenkor a vágyódás tovább erősödik. Ha egy-egy vágy oly erőssé válik, hogy élménye uralkodóvá lesz más vágyakon és törekvéseken, akkor szenvedélyről beszélünk. Szendvedélyek kialakulásához a világrahozott hajlamon felül két ellentétes tényezőnek: a szokásnak és a gátlásnak működése szükséges. Egyfelől többszöri belekóstolás, az élménynek bizonyos megszokása kell valamely szenvedély kifejlődéséhez. A szenvedély kielégítésének cselekedetei gépies fokát érik el a begyakorlottságnak és ösztönösségnek. Másfelől a szenvedély eltompul, ha gátlás nélkül, torkig való jóllakásig elégitjük ki. A legtöbb dolog kívánatosságát ugyanis épp az elmúlás és időbeli ritkaságuk adja meg: ami valamilyen körülmény folytán gyakorivá válik, az könnyen elértéktelenedhet sóvárgásunk szemében. A szenvedélyt eltelés, csömör, undor válthatja fel.

Az érzületek tartós érzelmi cselekvésmeghatározók. A valódi érzület mindig a neki megfelelő cselekvést hozza létre, és csak, ha tévesen tulajdonítottunk magunknak valamely érzületet, foszlik ez szét azonnal a semmibe, mihelyt cselekvéssel kellene beváltanunk. Ennyiben igaz, hogy cselekedve ismerjük meg önmagunkat. Emberek, akik magukat gyávának hitték, veszély idején esetleg bámulatos hidegvérrel állják meg helyüket, és megfordítva, olyanok, akik biztosra vették bátorságukat, néha szánalmasan viselkednek.

Cselkvésmeghatározó képességüknél fogva az érzületek más szóval jellemvonásoknak is nevezhetők, és az emberismerő erköclslélektan már régi időktől fogva próbált egyikükről-másikükről jellemrajzot készíteni. Így már Aristoteles fogalmazta meg az irigység érzületének mivoltát. A társaséletben – fejtegeti – és a közéletben egyaránt ki vagyunk téve mások irigységének. Az irigység szerinte oly érzület, amely nem any-

nyira javak birtoklására, mint inkább a birtokló személyek ellen irányul. Leginkább azok az emberek irigyek, akik a szerencse ölében ülnek. Továbbá az egymáshoz életkor, tehetség, rang, rokonság stb. tekintetében közelálló irigykednek egymásra.

Scheler finom elemzéseinek köszönhetjük a szimpátia mi-voltának megértését. Szimpátia: együttérzés, tehát rokonszenv, együttörülés és együttszenvedés. Az együttérzés feltételezi, hogy mások érzelmeit – akikkel együttérzünk – újraéljük, érzőn megértsük. Az újraélés, megértés egymagában azonban még nem együttérzés. Utóbbi el is maradhat. Hiszen a kegyetlen vágy a kárörvendő is újraéli mások szenvedéseit, de az ő lel-kében nem együttérzés, hanem mások szenvedésén érzett gyö-nyör váltódik ki. Nem azonos az igazi részvéttel és rokonérze-lemmel az érzelmi ragályozás ama jelensége sem, hogy a sírás, szomorúság is, mint a nevetés, ásítás, emberek együttléte eseté-ben továbbharapózik, átragad.

Az együttérzés lehet részvét, vagyis együttszenvedés, és lehet együttörülés. Kornis a részvét három fokozatát külön-bözteti meg, a szerint, hogy mennyire kifejtett érzelem, meny-nyire készlet cselekvésre. Ezek: a sajnálat (leghűvösebb, pasz-szív fok), részvét és irgalom.

A kedélyek összhangját mindig benső gazdagodásnak, gyarapodásnak érezzük, amely gyönyört okoz.

Másfelől elég bizonyos emberek néma jelenléte, hogy ben-nünk a kellemetlennek, ellenszenvesnek érzelmét váltsa ki, és lelkünket a benső védekezés állapotába helyezze.

önmagunk megváltozásának harmadik faja a számunkra közönyös, érdektelen emberekkel való érintkezés alkalmával él-hető át. Itt sem felemelkedettséget, sem szorongatottságot nom-érzünk, ellenben hirtelen azt vesszük észre, hogy lelkünk üressé vált. Önmagunk is jelentéktelennek, nem-fontosnak, mellékesnek tűnünk fel saját magunk számára.

A szeretetnek két főfaját különböztethetjük meg: az érték szeretetét és az emberszeretetet (esetleg általában: élőlények szeretetét). Egyénfeletti társadalmi és kulturális képződmények szeretetét (pl. hazaszeretet) a kettő vegyülék-formája gyanánt foghatjuk fel. Az emberszeretet ismét négy

további fajtára oszlik> fel: 1. a sajátosan egyénire irányuló szeretet (ἔρως); ennek válfajai pl. a szülői, hitvesi, gyermeki, rokonai szeretet, barátsági szerelem; 2. a keresztény felebaráti szeretet (*caritas, ἀγάπη, Nächstenliebe*), a másik embert azért szereti, mert ez Isten teremtménye; felfelé, önmaga fölé tekint tehát; 3. a humanizmus vagy filantropinizmus (*φιλία*) előmozdítja a békés, szívélyes, jóindulatú, barátságos és becsületos érintkezést ember és ember között, önmaga fölé azonban nem tekint, csak önmagára és társaira; 4. és a jövő emberének szeretete (*Fernstenliebe*), amely Nietzsche szerint az a kemény, forradalmi idealizmus, amely a jelen nemzedéket kíméletlenül kész feláldozni a jövő boldogabb és magasabbrendű emberéért.

A szerelem érzülete sajátos helyet foglal el az egyénire korlátozódó emberszeretet fajtái között is, mert a legszűkebbre korlátozott. A barátság kiterjedhet többekre is, bár – amint már Aristoteles észrevette – csak kevesekre: a szerelem ellenben csak két személyt szokott rendes körülmények között összekapcsolni, legalább is súlyos lelki konfliktus nélkül. A szerelem példája annak a jelenségnek, amit az ösztön tárgyalásakor említettünk, t. i., hogy ösztön és magasabb gondolkodó, érzelmi, akaratilag folyamatok egymást áthatják, egymásba belenyúlnak.

A szemérem és a szégyen a személy önmegóvásának érzelmei és érzületei. Nemcsak az elrútítót és beszenyezőt szégyeljük, hanem legbensőbb titkainkat és értékeinket is szemérmesen eltakarjuk. Ezek az érzelmek megóvnak bennünket attól, hogy méltatlanoknak prédául dobjuk oda értékeinket és legbensőbb érzelmeinket. Ezért a szemérmesség széppé tesz, mert szimbóluma a tőle védett értékeknek.

3. Érzelem és személyiség.

Az érzelmek a lelki életben a legszorosabb egységben és kapcsolatban működnek más lelki alapfunkciókkal. Szívesen nyilatkoznak meg az érzelmek – ezek a tagolatlan és nemképszerű élmények – a képzelet képeinek formájában is. A képzelet az a lelki funkció, amely által az érzelem segítségül veszi a saját megnyilatkozásához a tagolt tudattartalmakat. Ez történik a fantázia nappali tevékenysége alkalmával, ez történik

az álmokban, és ugyanilyen képzeleti képáramlást élünk át az ú. n. hipnoid állapotban is. A hipnoid állapot sajátos éber-álmodozás, amellyel *Baudouin*, *Spearman*, *Thouless* stb. foglalkoztak. A kifejezés tényének változatai mindezek a tudatállapotok. Az érzelem kifejeződik az érzékszervi szemléletekkel nyert vagy ezek elemeiből készült képekben. Ilyen érzelmi kifejezés a képzelet működése, az álom, a hipnoid állapot képáramlása, a művészi alkotás, és amint láttuk, eredetileg képes kifejezések a nyelv ama szavai is, amelyek segítségével érzelmeinkről beszélünk. E tényállás alapján, valakinek álmait vagy hipnoid képáramlásainak tartalmát vele elbeszéltetve, felhasználhatjuk azokat az illető jellemvonásainak, érzületeinek, érzelmi világának észlelésére. A jellemtani diagnosztikának ez egy járható és kifejlesztésre érdemes útja.

Érzelem és gondolkodás sok tekintetben ellenfelek: a gondolkodás a legalkalmasabb arra, hogy az érzelmet zavarja, és ezért az érzelem; embere leginkább gondolkodását nyomja el önmagában. De a gondolkodás is leginkább az érzelmeket kapcsolja ki, ha tiszta eredményekhez akar eljutni, mert semmi sem alkalmas annyira, hogy meghamisítsa a gondolkodást, mint az érzelem.

Érzelmi embereknek nevezhetjük amaz embertípus tagjait, akiknek uralkodó lelki funkciójuk az érzelem. Elsősorban a nők között találhatunk ilyen embereket. Kétféle altípusa van az érzelmi embernek: 1. Az impulzív-érzelmi ember kifelé hajlandó érzelmeit levezetni, megnyilatkozásaiban közvetlen, rugalmas lélek, aki nem sokat töpreng, hanem minden kellemetlen élménytől tevékenységgel szabadítja meg magát. Szangvinikus és kolerikus, az élettapasztalatok mindig meglepetésként érik, anélkül, hogy hasznot tudna belőlük húzni. 2. A mély lelkű ember, ha érzelmi típus: szemlélődő (kontemplatív), költői, lírai kedély, mélyen érez, néha rajongó, finom és nemes lélek, de passzív, kezeit lemondólag az ölében tartja, nem éli az életet, hanem álmodja, a létküzdelemben kevésbé állja meg helyét.

Legkevésbé található érzelmi ember a józanok, nyárspolgárok, a közepszerű biztonságra-törekvők között, mert ezek közönyös és langyos lelkek, nincs bennük sem nagy, forró szeretet, sem nagy, hideg gyűlölet.

Az impulzív-érzelmi ember lehetőleg elnyomja magában gondolkodását. Nem, mintha egyáltalában nem gondolkodnék. Ellenkezőleg: néha igen sokat és igen okosan gondolkodik. Gondolatai azonban érzelmeinek függvényei.

A csupán érzelmeinek zsinórmértéke szerint élő embert széttépi az egymással kontrasztot alkotó érzelmek egymásutánja. A személyiség feloldódik a különböző érzelmekben. Az ilyen ember hangulatainak rabja, egyszer ilyen, máskor meg egészen más. Érzelmek az élethelyzetek szerint változnak, és az érzelmek alapján hozott ítéletek gyakran csak az életnehézségek elől akarnak kitérni. Aki ezeket az ítéleteket hallja, úgy látja, hogy azok egészen másként is hangozhattak volna; és csak keveset kell, hogy a körülmények változzanak, és akkor az ítélet tényleg változik is.

Az egyoldalúan érzelmi embernek ez az egészségtelen lelki hadakozása a saját intellektusával azonban nem rontja le mindazt, amit az érzelmek jelentőségéről megállapítottunk. Az érzelmek által váltódnak ki az ösztönselekvések, az érzelmek által ismerjük meg az értékeket, általuk létezik a kifejezés és a művészet. Az érzelmek jellegzetesek a személyiség karaktere és individualitása szempontjából. Valami módon átfogják és át-hatják az érzelmek az egész lelki történetét.

IRODALOM:

- Brandenstein Béla báró:* Az ember a mindenségben. III. kötet. Bpest., 1937.
Bühler, Ch.: Kindheit u. Jugend. Leipzig, 1928.
Cornelius, H.: Psychol. als Erfahrungswissensch. – 1897.
Dékány Isizán: Az érzület nevelése. Pedag. Szemin. 8. 1937.
Darwin, Ch.: The Expression of Emotions in Man and Animal. London, 1873.
Gruehn, W.: Das Werterlebnis. – 1924.
Harkai Schiller Pál: Pszichológia és emberismeret. Bpest., 1934.
von Hildebrand, D.: Die Idee der sittl. Handlung. – 1930.
Hoffding, H.: Humor als Lebensgefühl. Leipzig, 1930.
Jacobi, J.: Die Psychologie von C. G. Jung. Zürich, 1940.
Jaensch, E. R.: Grundformen menschlichen Seins. Berlin, 1929.
James, W.: A Text Book of Psychology. London, e. n.
Karsten, A.: Dis psychische Sättigung. Psychol. Fo. 10. – 1928.
Klaget, L.: Einführung in die Psychol. der Handschrift, Zürich, 1928.
Kretschmer, E.: Körperbau und Charakter. Leipzig, 1926.
Kornis Gyula: A lelki élet. III. kötet Budapest, 1919.

- Krueger, F.*: Das Wesen der Gefühle. Leipzig, 1930.
 „ „ Die Tiefendimension und die Gegensätzlichkeit des Gefühlslebens.
 Volkelt-Festschr. – 1918.
Ürseh, Ph.: Der Aufbau des Charakters. Leipzig, 1938.
Lipps, Th.: Vom Fühlen, Wollen und Denken. – 1902.
Noszlopi László: Jellemlátás. Budapest, 1935.
 „ „ A világnézetek lélektana. Budapest, 1939.
Pauler Ákos: Metafizika. Budapest, 1938.
PJahler, F?: System der Typenlehren. Leipzig, 1929.
Pfänder, A.: ZUT Psychologie der Gesinnungen. I-II. – 1913-16.
Banseburg Pál: Az emberi elme. Budapest, 1923.
Ribot, Th.: Psychologie des Sentiments. Paris, 1900.
Scheter, M.: Formalismus in der Ethik, u. die. mat. Werethik. Halle, 1927.
Seheier: Wesen u. Formen der Sympathie. Halle, 1923.
Tumlirz, O.: Anthropologische Psychologie. Berlin, 1939.
Wundt, W.: Grundzüge der physiol. Psychologie. I-III. Leipzig, 1908-11.

III. A TÖREKVÉS ÉS AZ AKARAT.

1. Történeti áttekintés az akarás vizsgálatáról.

Érzelmekben és vágyainkban törekvéseinket éljük át. Ha a törekvés célkitűzése tudatos értékelésen alapul és szándékos, akarásnak nevezzük.

Amíg általában a törekvés vizsgálata oly régi, mint maga a lélektani kutatás (már Aristoteles a lélek egyik alapfunkciójának mondja, sőt a többi funkcióval szemben is átfogónak és alapvetőnek), addig az ókori vizsgálódás, épp úgy, mint általában az ókori kultúra szelleme, az akarásra csak kevésbé vagy egyáltalában nem helyezett súlyt. A kereszténység figyelme fordult először az akarat mivolta felé, hiszen tanításának értelmében Isten akarata teremtett mindnyájunkat, és ugyancsak Isten akaratának cselekvése a feltétele az örök üdvösség elérésének is. Azonban a kereszténység még jól látta, hogy az akarat egymagában nem képes a jóra. Az erkölcsi életben a „szív” a döntő, az érzület, a szeretet, amely nem függ teljesen akaratunktól, hanem a kegyelem adománya. Csak az újkorban jutott az akarat egyoldalú uralomra, az életben és a pszichológiai gondolkodásban egyaránt. Az ember hatalomra törő akarata leigázta a természettudományos felfedezések és technika segítségével a természetet, és sokszor élősködő, terméketlen rablógazdálkodást is

űzött annak javaival. *Kant* már az akaratban látja az erkölcsi érték egyetlen lehetséges hordozóját, de még előbb *Bacon* megformálta az újkori tudomány jelszavát: „A tudomány hatalom!” Lassanként elkezdik az újkorban az emberi nagyság fő-fő mértékévé a kiváló teljesítményt tenni, ennek forrása gyanánt pedig az „akaraterő”-t emlegetni.

Az akaratlélektan első kezdeményezései gyanánt az újkorban azokat a munkákat tekinthetjük, amelyek valamely gyakorlati lélektani célból – akár vallásos, akár pedagógiai szempontból – az akarat nevelésének lélektanával foglalkoznak. Vallásos írók és pedagógusok tartoznak e körbe, Loyolai Szent Ignációl *Foerster-ig* és a még újabbakig. Az akarat első kísérleti lélektani vizsgálatai ingerre visszaható mozgásfeleletek reakciós idejének mérései voltak. Ilyen vizsgálatokkal foglalkozott még *Wundt* is.

Nagy haladást jelentett a kísérleti akaratvizsgálatok terén, amikor *Ach* alkalmazta *Külpe* és *würzburg-i* iskolája módszerét, a rendszeres kísérleti önmegfigyelést. Eljárása abból állott, hogy értelmetlen szótag-sorokat ismételtén bevésített a vizsgálati személyekkel, hogy így a szótagpárok között erős asszociációs kapcsolatot hozzon létre. Ennek az asszociációnak felidéző hatását kellett akaratilag erőfeszítéssel legyőzniük a vizsgálati személyeknek, azáltal, hogy olyasféle feladatokat kaptak, hogy pl. a hívószóra ne az eredeti felelőszót nevezzék meg, hanem annak első és harmadik szótagját cseréljék fel, vagy pedig, hogy rímet alkossanak stb. Az asszociációk ereje a szótagra fordított olvasások száma és eloszlása szerint mérhető és változtatható, ugyanígy az akaratilag ténykedés ereje is. Így számszerű összehasonlítások lehetségesek. Az önmegfigyelés kísérleti voltán elérhető, hogy tárgya minden megfigyelő esetében igazolhatóan azonos legyen.

Ach módszere tehát lényegileg gátlásokat, ellenállásokat teremtett asszociációs úton, és az akaratnak ezt a gátlást, mint mesterségesen teremtett szokást kellett legyőznie. Az elsődleges akaratilag ténykedés (aktus) szerinte mindig akkor keletkezik, ha az akaratnak gátlást! kell leküzdenie. Ezek a gátlások *Ach* vizsgálatainál szükségessé tették a vizsgálati személy részéről, hogy legyőzésükre az akaratilag célkitűzés ú. n. meghatározó cél-

zatát (determináló tendencia) mozgósítsa önmagában. A cselekvés célja tudatosan vagy néha öntudatlanul is meghatározza az egész akarati cselekvés célszerű, célra beállított lefolyását. Igazolták továbbá a kísérletek, hogy az akarati ténykedés sajátos, önálló, más lelki funkciókra vissza nem vezethető folyamat.

Ach módszerét kritika is érte (*Lewin, Selz*). Kifogásolták, hogy módszerével nem feltétlenül lehetséges valódi akarati ténykedést a kellő pillanatban, vagyis az önmegfigyelés működésének időpontjában létrehozni. Egyrészt a módszer nem egészen az akarati jelenségekre szabott, másrészt az akarati ténykedés a vizsgálati személyben akkor megy végbe, amikor elhatározza, hogy a kapott feladatot végrehajtja, és így Ach önmegfigyeltetése elkésik. Mindenesetre azonban Ach vizsgálatai az akaratlélektannak új lehetőségeket nyitottak, s az ő vizsgálataihoz csatlakoztak *Lindtvorsky* kísérletei a kellemetlen élményekkel szembeállított akarati elhatározásról, *Michotte* és *Prüm* kísérletei a választás ténykedésére vonatkozólag.

Ach kritikájából indulnak ki *Lewin* jelentős eredményű vizsgálatai is. *Lewin* és iskolája (*Ovsiankina, Karsten, Zeigarnik, Dembo, Birenbaum* stb.) nem az akarat élményére és jelenségére, hanem keletkezésére és oksági-dinamikus lefolyására helyezi a súlyt. Minden cselekedetnek végső erőforrása szerinte a szükséglet, a külső kielégülési alkalmak, csábítások, vonzások, végül az akarati célkitűzés. A cél elérésére szolgáló eszközöknek épp úgy van akarati törekvésre „felszólító jellegük”, mint az életszükségleteket, a hiány érzelmet kielégítő javaknak. E lelki erőforrások dinamikus rendszerek, lelki „feszültségi mezők”, amelyek a fizikai erőműködések mintájára energetikával és kiegyenlítődéssre való irányulással rendelkeznek. A különböző szükségletek összeütközésénél van szükség elhatározásra, amely az egyiknek túlsúlyát biztosítja. A szándékok érvényesülése nem asszociatív úton történik, hanem jelentésük szabja meg sorsukat. Viszont sokszor olyan erős *quasi*-szükséget teremt egy elhatározás, hogy még akkor is kirobban, amikor az alkalma inár elmúlt – ezek az üres járatú, vagy pót-cselekvések. Ilyenek nemcsak elfojtáskor keletkeznek, hanem pl. egyhangú munkával való telítődés után is.

Az eddig említett kísérleti akaratkutatás az elméleti lé-

lektan körébe tartozott, vagyis a lélektannak amaz ágába, amely a lélektani megismerésre magáért a megismerésért törekszik. Azonban a gyakorlati lélektan is – amely a kutatás eredményeit a gyakorlat, az élet számára gyümölcsöztetni óhajtja, tehát meghatározott gyakorlati célból kutat – sok termékeny adattal gazdagította az akaratra vonatkozó tudásunkat. A pályalélektan, az ipari és egyéb alkalmasságvizsgálatok, a munkaelemzés, a neveléslélektan egész területén szétszórtan találhatóak ezek az adatok. A munkateljesítményre, a gyakorlás- és elfáradásnak az akaratra gyakorolt hatására, a kitartásra, önállóságra, befolyásolhatóságra, sugalmazhatóságra, a vezetői hajlamra, a cselekvés motívumaira stb. már a képességvizsgálatok alkalmával tehető megfigyelések is világot vetnek. A mellett vannak vizsgálatok az önálló cselekvésre és magatartásra, a kötött cselekvésre stb.

Értékes ismereteket köszön az akaratspszichológia a fejlődéstannak, főleg a gyermeklélektannak is. Utóbbi különösen a játék-cselekvésre vonatkozóan ad felvilágosítást.

Ugyancsak a gyermeklélektan neves művelői voltak azok *K. és Ch. Bühler, Piaget*, – akiknek működése folytán az ösztön, törekvés, vágy és akarás lélektana körében kifejlődött egy újabb irányzat, amit cselekvéstannak nevezhetünk, mert nem az akarat élményére, tudatfolyamatára, hanem az életben való cselekvés vizsgálatára helyezi a súlyt, és ezt a szempontot tartja termékenynek. Hozzájárul ennek az irányznak kialakulásához még egyfelől a Lewin-i iskola, másfelől a *behaviorizmus*. Nálunk Harkai *Schiller* Pál foglalta össze a három irány rokon törekvéseit egységes képpé és önálló állásponttá. Legegyszerűbb, ha Schiller szemléletében ismerkedünk meg felfogásukkal. Szerinte a tudatjelenségek vagy élmények: jelek, amelyek csak az emberi cselekvések körében nyerik el tágabb értelmüket. Cselekvésnek a helyzetváltoztató viselkedést nevezzük. Amíg az élettan a szervezeten belül végbemenő viselkedést vizsgálja, addig a cselekvéstan a környezetből nézve értelmezi a viselkedést. A környezetet tehát viszonylagosan kell nézni, és ez vezet a helyzet fogalmára. A lélektani helyzet az élőlény aktuális állapotának és a környezet adottságának találkozása, amelyből egyik vagy mindkettő megváltozik. A lélektanban mindig fel

kell tételeznünk benső tényezőket, amelyek a külső ingerekkel kölcsönös függésben a viselkedést irányítják. A cselekvő élőlény módosítja környezetét, tanulása során az akadály jellé változik másféle cselekvés végzésére. Vannak cselekvések, amelyeket inkább az alkalom, és vannak, amelyeket inkább a szükség vezérel. Azonban a csábításnak is, az impulzusnak is meg vannak a maga korlátai, előbbinek az alany, utóbbinak a tárgy természetében.

A viselkedés és a helyzet egyaránt magasabb szervezetszerű együttesek, amelyek sajátos összefüggésben állnak egymással. A helyzet tényezői egymást viszonylagossá teszik, ugyanakkor egymással kapcsolatba is lépnek: ez a történetis erőmezeje. A törekvés így benső erőmező, a lélektani jelenségek az alkalmazkodás formái (*Piaget*), amelyekből viselkedés-szémák, az impulzusokból szokások fejlődnek. Az alkalmazkodás a környezetet az alanyhoz asszimiláló, az alanyt pedig a környezethez idomító tevékenység. Az asszimiláció a szükségletek, a kereslet; az akkomodáció a felszólítás, a kínálat oldala.

A törekvéskeltő szükségletek és a törekvésirányító felszólítások kölcsönhatásából érthető meg a cselekvések motivációja, vagyis az a körülmény, hogy cselekvésünk milyen célt és miért akar elérni.

Ugyancsak a tudatjelenségeket, élményeket kikapcsoló, illetőleg a törekvés tényleges valóságával szemben tudatát másodrendűnek minősítő irány a lélekelemzés

Freud és pszichoanalízise szerint a beteg és egészséges egyén múltját kell nyomoznunk, vissza kell nyúlnunk gyermekkori és általában régi benyomásokra, amelyek törekvéseit egykor módosították. Adott alkalommal az elfojtott törekvések álruhában érvényesülnek, nemcsak cselekvésben, hanem irreális elképzelésekben, álmokban, a mindennapi élet botlásaiban és tévedéseiben, önsugallásokban, beteges eseteknél kényszeres és depressziós tünetekben stb. Az idegesség is ilyen eredetű pót-cselekvés.

Jung tudatos és tudattalan egymást kiegészítő viszonyában, a lelki funkciók dialektikájában és abban a körülményben látja törekvéseink rugóját, hogy amíg a létküzdelem a tudatos

lelkiélet egyoldalú kifejlesztésére irányul, addig a tudattalan épp ezt az egyoldalúságot iparkodik ellensúlyozni.

Az újabb akaratvizsgálók közül *Lindworsky* és *Klages* különböző álláspontonról sokban megegyező eredményekre jutottak. E kutatók felfedezik, hogy az akarat tudatos folyamata az ösztönös törekvéssel szemben másodlagos, nemleges, és nem termékeny, hanem kiválogató, nem igenlő, hanem tagadó, mert az akarat nyitja meg vagy zárja el a vágyak és törekvések útját. *Klages* szerint az „én” voltaképp nem is valóság, hanem a vitalis természetű lelken – ezen az egyedüli valóságon – élősködő szellem fikciója. Az akarat célja az „én” biztosítása. Az akaratnak érdekei, rugói vannak, amelyek az élményeknek való lelkes odaadás, kiszolgáltatottság helyett az önfenntartást és önérvényesítést szolgálják. A jelenségtani kutatók szerint az akarat nem teremti, hanem készen kapja összes célkitűzéseit az ösztönös törekvésektől. Ezek tehát egyáltalában nem olyan kaotikusak és értelmetlenek, mint *Kant* vélte, hanem az akarat csak hozzájárul ahhoz, vagy elutasítja azt, amit a törekvésekben talál,

Klages szerint az akarat terméke a szabály, másszóval az ismétlődés, amely azonban csak fikció, mert a valóságban van ugyan ritmus, de teljes ismétlődés, visszatérés nem fordul elő. Az élet nem túri a szabályt, lényegéhez tartozik bizonyos művészi szabálytalanság. Az akarat tevékenysége önmagunk fékezését és szabályozását: önfegyelmet is kíván, mert a kényelmetlenség és fáradtság ellenére folytatnunk kell a munkát és igyekvést, amíg célját el nem éri.

Scheler azt fejtegeti, hogy az erkölcsi parancs (szabály, kötelesség, fegyelem) az erkölcsi értékekkel szemben csak ezek másodlagos leszármazottja és nemleges kifejezése: az erkölcsi rossznak vagy a jó elmulasztásának tilalma. A szabály akkor is tilt, amikor látszólag a jócselekedetet parancsolja, mert valójában mindig a rosszat tiltja. Az iskolák tanulóinak körében épp az értékesebbeknél szokott ú. n. „erkölcsi dac” mutatkozni, ha: parancsolják, kötelességükké teszik azt, amit önként is megtettek volna, és ezáltal nem engedik, hogy szabad lélekkel tegyék meg. A kötelesség fogalma tehát mindig bizonyos kényszer és gyávaságot rejt magában, egyúttal az értékek látásának

hiányát, vakságot. A szeretet ugyanis, amely felfedezi az értéket, egyúttal meg is akarja valósítani, mégpedig kényszer nélkül) szabad lélekkel.

2. Az akarati cselekvés természete.

Az impulzív mozgásokból és a külső ingerek iránt való passzív érzékenység helyett az érzékszervek tevőleges használatából emelkednek ki az első eredeti akarati cselekvések. A gyermek akarása kezdetben teljesen az érzéki körben mozog, értékelésében ugyanekkor a „jó” és a „szép” fogalma teljesen azonos a „kellemes” fogalmával, a „rossz”-szé pedig a „kellemetlen”-nel. Mielőtt a magasabb esztétikai, logikai és ethikai értékek tudatára ébredne, előbb merőben a külső tekintély alapján megtanulja és átveszi a felnőttek értékelését az erkölcsi körben. Állandó és rendszeres akarásra a gyermek a 10 éves életkor körül válik képessé, eszmények érdekében való célkitűzésekre pedig a serdülőkor elejétől.

Minden törekvés értékre irányul, illetőleg értékhordozó dolgokra: javakra. Az értékellenes törekvés is értékre irányul, csak alacsonyabb értéket intencionál magasabb érték rovására. A gyenge jellemekben az alacsonyabb értékre való törekvések: nemi ösztön, táplálkozási ösztön, nyereségvágy, félelem a kellemetlentől, hiúság stb., legyűrik a magasabb törekvéseket: a szeretetet a hozzátartozók, a hivatás, az emberek iránt. Az értékes törekvésű emberben, jellemes emberben a sorrend fordított. Ugyancsak rossz, értékellenes és egyúttal lelkileg egészségtelen az olyan törekvés is, amelyet farizeuskodónak nevezhetünk. *Scheler* szerint farizeuskodó minden oly törekvés, amely a saját értékességét vagy pedig az értékes törekvéssel járó érzelmi kielégülést tűzi ki célul.

Többreértékelést és kevesebbreértékelést és ennek nyomán valamiféle választást tehát a törekvés ösztönös fokán is észlelhetünk, ösztönös fokon azonban mindez önmagunkkal folytatott harc, összeütközés nélkül, a konfliktus ösztönös kikerülésével történik. Konfliktus és tudatosság együtt járnak, a választásnak konfliktusos alakja az akarás sajátossága. Lewin

helyesen látja, hogy bizonyos önuralom és fegyelmezettség nélkül nincs akarás, ezek pedig csak az önmagunkkal előzetesen lefolytatott harcnak, az akarásunkkal önmagunkban szembenálló nem-akarás legyőzésének útján érhetők el.

Hogy ösztönös többre- és kevesebbreértékelést, valamint választást a törekvés már az akarat előtt tartalmaz, azt mi sem mutatja jobban, mint életünk néhány sorsdöntő választása. Ilyen a párválasztás, a pályaválasztás, az élettárs, a barátok, a világnézet és elveinek, eszményeinek megválasztása stb. Ezek a nagy választatok csak látszólag történnek tudatos akarati döntés alapján, valójában a léleknek oly mély és ösztönös rétegéből erednek, amely rétegekhez képest az akarat tudatos céljai felületek és mellékesek. A „szív” és annak többre- vagy kevesebbreértékelő állásfoglalása alkotja egyéniségünk magvát és meghatározóját. Tudatos megismeréseink és akarásaink alkalmával épp ezért már igen éleslátók vagyunk oly tárgyak iránt, amelyek megtestesítik választott értékeinket, és vakok ama dolgok iránt, amelyek bár esetleg önmagában épp oly magas vagy még magasabb, de érzelmi értékmegismerésünk számára idegen értéket hordoznak.

A tudatos akarati cselekvések épp ezért nem mindig leplezik le a lélek ama titkait, amelyek egyéniségünket eldöntik. A tettek bizonyos tekintetben épp annyira hatalmunkban állnak, mint a szavak, és így ugyanolyan képmutatók is lehetnek. Senki sem képes elviselni önbizalmának, önértékelésének súlyos csorbáját és megrendülését. Ennek következtében még önmagunk előtt is elrejtjük gyarlóságunkat, fogyatkozásunkat, csekélyebb értékünket, vagyis ugyanazon lelki álarcot tesszük fel saját magunk megcsalására, mint amellyel a világ előtt rejtjük el a létküzdelemben sebezhető pontjainkat. Ilyen álarc lehet az akarati cselekvés is, szintén szolgálhat arra, hogy ne merjünk az lenni, ami vagyunk, hanem önmagunk előtt is színészkedjünk, szerepet játsszunk.

Az akarat hivatása a kormányzás, nem a teremtés. Nem is az akarat mozgatja a lelki életet, az ő beavatkozása nemleges természetű. Az akarat fékezi meg azokat az akarat-előtti impulzusokat, amelyek a lélek talajáról feltörnek. Ha látszólag pozitív természetű az akarás, valójában úgy áll a dolog, hogy vá-

gyaink, gerjedelmeink és törekvéseink szövédéket alkotnak, és megtörténik, hogy e szövédékben egyik gátolja a másikat. Ha az akarat az ilyen gátlásokat megszünteti, akkor felszabadítja az imént lekötött törekvést. Legtöbbször azonban az akarás nem megszünteti, hanem létesíti a gátlásokat, egyik törekvésből a másik ellen, hogy így szabályozza a lelkiélet energetikáját.

Az akarat a saját célkitűzését nem maga teremti, hanem ez a törekvésben már megalapozást nyert, vagyis előbb kell lennie valamely törekvésnek, hogy aztán az akarati folyamat, amely annak célkitűzését átveszi, létrejöhessen. A törekvés tehát az elsődleges, az akarat másodlagos, amely ráépül a törekvésre. Ezt a tételt azonban nem úgy kell értenünk, hogy az akarat okvetlenül valamely vágyra épül reá. A törekvés nem mindig nyilvánul meg a vágy élményében. Ellenkezőleg, nem az akaratot kell a vágy felől, hanem a vágyat az akarat felől elindulva megértenünk. Vágyaink tárgya eredetileg akarásunk vagy legalább törekvésünk tárgya volt, és csak, miután eme törekvésünk a tények valóságán meghiúsult, vonjuk vissza akaratunk eredeti tárgyát, és tesszük meg vágyódásunk tárgyává. Ez az összefüggés magyarázza meg az illúziós, álmodozó vagy hallucinatórius, tehát nem valóságos, hanem csalódásos akarateljesedéseket, vágyteljesedéseket. Így tör ki az életfogytiglan elítélt bünözőn néha a „megkegyelmezetség” rögeszméje és örülete, amikor is tényleges megkegyelmezés nélkül a bünöző abban a szilárd meggyőződésben él, hogy a kegyelmet megkapta, és vádolja a fegyintézet hivatalnokait, hogy őt mégis visszatartják. Ugyanez a lelki gépezet a „vágyálmok” mozgatója is. Az álom kegyes csalással megadni látszik vágyódásunk tárgyát, amelyre épp azért vágyódunk, mert a tények – legalább egyelőre – nem nyújtanak módot akaratunknak a valóságos elérésre. Szépen írja le Arany Toldi vágyálmát:

„Toldi is álmában csehen győzedelmet
És nyert a királytól vétkeért kegyelmet,
Drága gyöngyös fegyver csillogott kezében,
Drága örömkönyű anyja két szemében.”

Az emberek között fennálló legmélyebb jellemkülönség tehát nem abban van, hogy ki milyen akarati célkitűzéseket vá-

laszt, hanem inkább abban az értékanyagban, ami törekvéseiben már előbb adott, továbbá e törekvések egymás között fennálló, viszonyában és felépülésében, mert az akarat csak e törekvések között választhat, ezek adják azokat a lehetőségeket és kereteket, amelyeken belül az akaró célkitűzés lejátszódhat.

Az akarat célkitűzései nagymértékben függnak a célnak érzelmi jelentésétől. Amit ma hevesen kívánok és elhatározok, az holnap már értéktelenné válhat, mert a cél közönyössé lesz, vagyis, mert elkedvetlenedem. Látni fogjuk, hogy az erre való hajlamosság embertípusok szerint különböző fokú: impulzív ember hajlamosabb rá, mint mélylelkű stb.

Másik megbénítója az elhatározásnak az elbátortalanodás, amely a képzeletben kiszínezett helyzet után a meglepő valóságban elfogja az embert. Ennek ellentéte, a bátor akarati cselekvés onnan folyik, hogy a hirtelen fontossá váló célok közepette az egyébként figyelembevett veszélyek közömbösekké válnak. A bátor cselekvés tehát sajátos, szinte hipnotikus figyelemeltolódás, amelyet az a körülmény vált ki, hogy valami egyéb a fontos, mint a veszéllyel szemben való biztonság, vagy pedig, hogy épp a veszélyt szeretjük. A bátorság forrása tehát a szeretet, amely önfeleltdé tesra bennünket.

Amíg a lelkiélet az akarati cselekvéshez eljut, ez három rétegben alapozódik meg. A legmélyebb az értékelés rétege és a következő réteg, a törekvésben adott cél, erre épül rá. Ha ezt a célt az akarat bizonyos érdekből, rugókból magáévá teszi, akkor épül fel a harmadik réteg, az akarati cselekvés rétege. E három ténykedés: értékelés (szükséglet és megkívánás vagy szeretet által), törekvéscél és ennek magáévá tétele az akarás által, együtt a teljes akarati cselekvés első szakasza. Nevezhetjük motivációnak is.

A motiváció tehát: az értékelő érzélem, a testi, lelki vagy szellemi szükséglet, valamint ezeknek az akarat érdekeivé válása vagy más érdekeivel való azonosítása – többnyire értelmi megfontolás útján – és mindezek alapján, indokából a törekvés¹ céljának az akarati cselekvés céljává történő választása. A választás egyébként nem azonos a többre- és kevesebbreértékeléssel. Nem mindig azt választjuk, amit többreértékelünk, ez az akarat sajátos szabadságának tünete. Ha nem volna

akaratszabadság, ez lélektanilag annyit jelentene, hogy az akarat kénytelen volna azt választani, amit többreértékelünk, illetőleg, hogy nem volna választás, csak többreértékelés.¹

Ha a választás megtörtént, akkor az eszközök és lehetőségek döntik el, vajjon a kivitel azonnali lesz-e, vagy pedig egyelőre *szándék* marad. A motiváció és szándék nem határolható el pontosan az akarati cselekvés második szakaszától, az akarati ténykedéstől, hanem ez az akarati ténykedés részben már a választásban benne van. A választás azonban a pusztá szándéknál megállhat, és a második szakasz csak akkor áll be, ha sajátos és tovább nem elemezhető „legyen!” akarati kimondásával (*fiat-mozzanat* – James) az akarati ténykedés létesíti a kivitelt. Ezzel be is áll egyúttal a harmadik szakasz, az akarati külső vagy benső megvalósítható cselekvés. Vitatható, vajjon a pusztán szándékolt cselekvésnél is bekövetkezett-e az akarati ténykedés, csak itt a „legyen!” csupán a szándék létesítésére vonatkozott, vagy pedig a szándék magának a „legyen !”-nek, az akarati ténykedésnek is felfüggesztése-e? Egy dolog azonban kétségtelen: bármilyen hosszú ideig készítsen is elő a motiváció valamely akarati aktust, maga az akarati elhatározás mindig a pillanatnak műve. Ennyiben mondhatjuk, hogy a pillanat dönti el életünket és sorsunkat.

Az utolsó szakasz, az akarati cselekvés, ha külső és nem merőben benső cselekvésről van szó (pl. egy számolási művelet végrehajtásáról), közvetlenül sohasem lehet egyéb, mint egy testmozgás vagy, valamely cselekvés sajátos *nem-akarása* esetén, a mozgás elmaradása. A legnagyobb történeti horderejű cselekvések, pl. egy hadüzenetnek aláírása, sem egyebek ennél. A külső akarati cselekvés egyébként az egyetlen eset, amikor az okság elvét tapasztalatilag igazolva láthatjuk, mert közvetlen átéljük akaratunkat, mint a külső mozgás okát. Minden más jelenségnél megcáfolhatatlan volna Hume állítása, amely szerint mi a világban nem vagyunk képesek az okság elvét tapasztalni és így igazolni, csak jelenségek egymásutánját.

¹ Az akarat szabadsága nem lélektani, hanem bölcséleti probléma. De a szabadság tudata kétségtelen lélektani élményünk.

3. Akarat és személyiség.

Az akarásnak a lelki életben való szerepe a mondottak alapján szabályozó és elosztó.

A választás bonyolultsága többé-kevésbé mindig egyúttal fordított viszonyban áll az akarat ösztönközelségének, ösztönös biztosságának fokával. Az akarati elhatározás fellépése lehet határozott, hirtelen, elhatározásra rest vagy határozatlan. Az elhatározás lehet tartós, futólagos, eltéríthető, világos vagy zavaros, célbiztos vagy céltalan, habozó, félénk, ingatag, következetes, önféjű, nyakas stb.

Az akarás tartalmi különbségeit a célok és az ezeket megalapozó értékek különfélesége adja meg. De ezen felül és részben ezen belül tartalmilag megkülönböztethetünk még háromféle akarást: a komoly akarást, a játékos akarást (játékot) és a dacból való akarást. Utóbbi különösen tiszta formájában mutatkozik a gyermekkor két dackorszakában (első a 3., második a 13. életév körül mutatkozik). A dacos akarat esetében a cél jóformán hiányzik vagy nem reális, hanem a cél magának az akarásnak önállósága.

A játék is megegyezik a daccal abban, hogy a cél nem a „komoly valóság”, a játékban azonban képzeleti, irreális világ szerepel, miként a művészi alkotásban. Játék nem csupán az értelmes és akarattal rendelkező szellemi lénynél, az embernél, nem is csupán a fejlődő embernél, a gyermeknél fordul elő. Az állatok épp úgy játszanak, mint az ember, csak az a különbség, hogy az ember tudatosan és akaratlagosan is képes játszani. A „játékos” beállítottság épp oly őseredeti, tovább vissza nem vezethető és az élet, valamint a kultúra különböző területeit átszövő jelenség (*Huizinga*), mint a józan, „komoly” beállítottság; játékos elem van a költészetben, művészetben, a versengésben, az erotikában, magában az életben, amely nem csupán alkalmazkodás és célszerűség, hanem kaland is.

Ha az akarat a többi lelki funkcióval szemben a lelki életben uralkodó szerephez jut, akkor az akaratember típusait kapjuk. Amint az érzelem körében, ha uralkodó funkció, két fő-típusát különböztettük meg az érzelmi embernek, úgy az akaratembernek is két fő-típusa van: 1. az impulzív akaratember

(szemben az impulzív érzelmi emberrel) és 2. a mélylelkű akaratember. Első fő típust tevékeny akaratembernek, másodikat állhatatos akaratembernek nevezhetjük, legkívánatosabb tulajdonságuk nyomán. Ellenben gyenge oldala az állhatatosság a tevékeny, impulzív embernek, és gyenge oldala a tevékenység az állhatatos, elmélyült akaratembernek. Állhatatosság és tevékenység az akaratnak két oly tulaj donc ága, amelyek a lelki életben átlag egymást kizárják vagy legalább is egymást váltogatják. Az állhatatossághoz ugyanis – a mély benyomásokra való fogékonyságon felül – a tűrő, elszenvedőképeség szükséges. Utóbbi viszont épp a tevékeny embernél csekély, mert ez rosszul tűri a szenvedést.

Az impulzivitás két főfajtája:

- a) a feszült impulzivitás, a gyakorlatias cselekvés, amelynek célratörékvése szinte tévedhetetlenül biztos és ernyedetlen,
- b) az izgalmi impulzivitás, amely mozgékony, nyughatatlan és szakadatlan tevékenységben éli ki magát.

Csekély impulzivitás és csekély elmélyedés egyensúlya adja a józan embert, a nyárspolgárt. Ennek akarat formája gyanánt tekinthető a szilárd józanság, amelynél a lélek és törekvés sztatikus erői vannak a dinamikusakkal szemben túlsúlyban. Testileg-lelkileg szilárd, céltudatos, minden dolgot biztos-sággal fog meg.

Amíg a józanság csekély, lefokozott vagy legalább is csak közepes impulzivitásnak és elmélyedésnek egyensúlya gyanánt fogható fel, addig nagy moralistáknál, erkölcsileg kiváló embereknel előfordul felfokozott impulzivitásnak és felfokozott mélylelkűségnek integrációja is. Ezek az állhatatos és tevékeny emberek, akik nagy elmélyedést egyesítenek magukban nagy tevékenységgel. Egyszer megkezdett művük folytatásában csak a halál akadályozhatja meg őket. Esményi, de elérhető célokra törekednek. Mélyen éreznek és gondolkodnak, élénk érzékük van az esztétikai szép iránt. Nyugodt, higgadt külső viselkedésük, de gondolkodásuk és cselekvésük szintén, igen nagy benső kedélyhullámszás esetén is. Tudatosak, logikusak, de az összefüggéseket ösztönszerűleg is megérik. Bensőleg világosak, mozgékonyak, kifelé nyugodtak, jóságosak, szigorúak. Hősiesek és önfeláldozók. A szeretet érzülete uralkodik lelkükben: ellenségüket

nem akarják megsemmisíteni, de magukat sem engedve, a jó útra térítik.

Az akarat képessége az embernél kétségtelenül magasabb fok a merő vitalitás ösztönös fokánál, mert a szellem és a tudatosság foka. De szükséges, hogy a lélektan mai vívmányai, állása, belátásai értelmében a logikusságot, tudatosságot és az összefüggések ösztönszerű megérzését is kifejlesszük az emberben. Fejlődésünk, emberkiválogatásunk, eugénikánk, nevelésünk eszménye az olyan lélek, amely finom, nemese de a lét-küzdelemben is megállja helyét.

IRODALOM:

- Ach, N.: Über die Willenstätigkeit u. das Denken. Göttingen, 1905.
 „ „ Über die Willensakt u. das Temperament. Leipzig, 1910.
 Bodo István: Temperamentum, karakter, értelmiség, személyiség. M. Ps. Sz. 2.
 Brandenstein Béla báró: A cselekvés elméletéről. Bpest, 1929.
 Buytendijk, F. J. J.: Wesen u. Sinn des Spiels. Leipzig, 1933.
 Claparède, E.: Psychologie de l'enfant. Genève, 1926.¹¹
 Groos, K.: Die Spiele der Tiere. Jena, 1930.
 Harkai Schiller Pál: A lélektan feladata. Budapest., M. T. A. 1940.
 Huizinga, J.: Homo ludens. Leyden, 1939.
 Klages, L.: Der Geist als Widersacher der Seele. Leipzig, 1929-33.
 Lewin, K.: Die Entwicklung der exp. Willenpsychologie. Berlin, 1929.
 „ „ Vorsatz, Wille u. Bedürfnis. Berlin, 1926.
 Lindworsky, J.: Der Wille. Leipzig, 1923.*
 Lipps, Th.: Vom Fühlen, Wollen u. Denken. 1902.
 marosi Mádai István: Individuálpaszichológia. Bpest, 1940.
 Meumann, E.: Intelligenz u. Wille. Leipzig, 1913.
 Michotte, A.-Prüm, E.: Etude expérimentale sur les choix volontaires et ses antécédents immédiats. Arch. de Psych. 10. 1910.
 Nógrády László: A gyermek es a játék. Budapest, 1912.
 Noszlopi László: Jellemlátás. Bpest, 1935.
 Pfänder, A.: Phänomenologie des Willens Leipzig, 1930.
 Bohrer, H.: Theorie des Willens auf exper. Grundlage. Leipzig, 1932.
 W. Tarcsay Izabella: A kísérleti akaratvizsgálatok fejlődése. Budapest, 1938.
 Thouless, B. H.: An Introduction to the Psychology of Religion. Cambridge, 1923.
 Várkonyi ff.: A cselekvések elemzése. M. Psychol. Szemle. 8. 1935.

Noszlopi László.

ÁBRAMAGYARÁZAT.

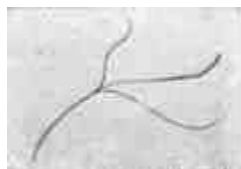
Bal felső sarok: Egy színész rendes, elkeseredett, vidám és undorodó arckifejezése (Lange).

Alatta: Légzés és érverés változása ijedség hatására (Lehrmann).

Jobboldali oszlop: Remény, harag, akarat és vágyódás elvont rajza (Hippine).

Alsó sor: Vidám és szomorú ember járása. Kézírás levert és jókedvű állapotban (Lélektani Intézet).

Ábrák az „érzelem, törekvés, akarat” c. dolgozatához.

Handwritten text in a cursive script, likely a page from a manuscript or a set of notes related to the study. The text is mostly illegible due to the handwriting and image quality.